

Προβλήματα αναγνώσεων στη μελέτη της ιστορίας του Εμφύλιου Πολέμου

Η προσέγγιση της ιστορίας της Κατοχής και του Εμφυλίου, ιδίως ως προς το σκέλος των κοινωνικοπολιτικών τους αιτιών, έχει αποδειχθεί μια εξαιρετικά δύσβατη διαδικασία, παρά τις άοκνες προσπάθειες σημαντικών ιστορικών και την πληθώρα αυτοβιογραφικού τύπου εργασιών. Γιατί πρόκειται για ένα πολυσύνθετο εγχείρημα που υπερβαίνει τις τυπικές απαιτήσεις ενός επιστημονικού έργου, δεδομένης της εμπλοκής περιορισμών που συρρικνώνουν, ασφικτικά, την αυτονομία του, δυνάμει των πολιτικών απαιτήσεων της συγκυρίας. Οι περιορισμοί αυτοί εκδηλώνονται με τη μορφή μιας σειράς επιστημολογικών εμποδίων που επιδεικνύουν μια αξιοθαύμαστη αντοχή παρά την εναλλαγή των συγκυριών, ωθώντας στην αναπαράγωγή των παρανοήσεων, των παραποιήσεων και των αντιφάσεων που χαρακτηρίζει ιστορικά την εν γένει ιστοριογραφία της περιόδου.

Οι δυσκολίες αυτές δεν είναι τυχαίες: η περίοδος αυτή αποτέλεσε τη βάση αναφοράς στη συγκρότηση του κυρίαρχου ιδεολογικού λόγου της μεταπολεμικής περιόδου και μάλιστα στη μορφή μιας εκτεταμένης απόπειρας να ανασχηματιστεί άρδην η κοινωνική εμπειρία που τα γεγονότα της εποχής παρήγαγαν, ένα εγχείρημα που αιτείτο μια συστηματική ιδεολογική παραμόρφωση σε συνδυασμό με τη δραστηριοποίηση σειράς ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους που λειτούργησαν σε αμοιβαία σχέση με πρακτικές εκτεταμένης πολιτικής καταστολής. Αυτό, ιδίως στο μέτρο που αποδείχθηκε εξαιρετικά ισχυρή η αντίσταση της κοινής συνείδησης, αφού ακόμα και υπό καθεστώς ανήλεους περιστολής των πολιτικών ελευθεριών, στα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια, επιχωρούσε συνεχώς στις πολιτικές πρακτικές η υπεράσπιση της εμπειρίας του ΕΑΜ, ακόμα και αυτής του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας.¹ Το γεγονός επέβαλε την ωμή περιστολή κάθε προσέγγισης επιστημονικού χαρακτήρα, ακόμα και αυτών που, αν και κινούνταν στις λογικές της κυρίαρχης ιδεολογίας, επιχειρούσαν να τηρήσουν έναν επιστημονικό τρόπο ανάγνωσης των γεγονότων.

Έτσι, ακόμη και στη Μεταπολίτευση, όπου αποδεσμεύτηκαν μερικά οι επιστημονικοί λόγοι, η όλη απόπειρα επικαθορίστηκε από τις αντανάκλασεις των περιορισμών της υπάρχουσας ιδεολογικής παράδοσης, αφού θεσμικοί φορείς παραγωγής της γνώσης, όπως τα πανεπιστήμια, έθεταν σαφείς περιορισμούς συνήθως εν ονόματι ενός ιστορικού εμπειρισμού, που συρρικνώνει το πεδίο στα «γεγονότα» (συνήθως αίσθητά στρατιωτικοπολιτικής

Ο Μ. Λυμπεράτος είναι ιστορικός, διδάκτωρ του Παντείου Πανεπιστημίου.

φύσης).² Συν τοις άλλοις, οι ίδιοι οι ιστορικοί καλούνταν να αντιπαρέλθουν την εξ αντικειμένου αντανάκλαση του εγχειρήματός τους στο επίπεδο των μεταπολιτευτικών πολιτικών συσχετισμών και της υπόρρητης πρόθεσης αναδιάταξης του τρόπου ανάγνωσης στα όρια των συσχετισμών αυτών, γεγονός που, πέρα από τις όποιες ανατροπές, διευκόλυνε την επιβίωση ισχυρών αυθόρμητων παραδοχών και σχηματοποιήσεων, δημιουργώντας νέες ανισορροπίες στη συγκρότηση του επιστημονικού αντικειμένου της περιόδου αυτής.

Συνεπεία αυτού, το κυρίαρχο εννοιολογικό πλαίσιο υπέστη μόνο μικρές τροποποιήσεις, στο βαθμό που δύναμι ενός λογικού εμπειρισμού επικράτησε η αντίληψη ότι έτσι θα καθίστατο ευχερής ο διάλογος που θα διευκόλυνε την αναθεώρηση των προσεγγίσεων της προδικτατορικής περιόδου. Αποτέλεσε, όμως, ένα εξαιρετικά άκαμπτο μεθοδολογικό πρόσχομμα, στο βαθμό που διαιώνισε τη λογική ότι το «γεγονός» επιβάλλει την «ανάργειά» του³ (με τη φαινομενολογική έννοια του όρου), παρακάμπτοντας τη βασική προϋπόθεση του διαλόγου, τη συζήτηση γύρω από τα ιδεολογικά επιχρίσματα που περιβάλλουν τα γεγονότα, «προσφέροντάς» τα στην εμπειρία του ιστορικού με προσεκτικά συγκροτημένες ιδεολογικές συνδηλώσεις. Έτσι, τα «γεγονότα» παρέμειναν αποσπασμένα από τις αλληλουχίες που τα συγκροτούν και λειτουργούσαν ως καθαρές κατασκευές για συγκεκριμένους τύπους έρευνας, υποβάλλοντας αντίστοιχες μεθοδολογικές αρχές.⁴

Ακόμα και βασικές κατηγορίες της επιστημονικής ανάγνωσης, όπως η έννοια του ιστορικού χρόνου, κινούνταν στα εμπειρικά μεθοδολογικά πλαίσια εκείνα που αφορούν αδιάπτωτους χρόνους, εγγράφονται σε εσχατολογικές λογικές και αποδίδουν στις «απαρχές» των γεγονότων τη δυναμική ακλόνητου επεξηγηματικού σχήματος. Γενικότερα, στη βάση μιας γραμμικής αντίληψης των ιστορικών φαινομένων, δύναμι και μιας λογικής περί ιστορικού χρόνου που αναγόταν σε μια χρονικότητα ανάλογη της γενικής εμπειρικής ροής του (ο χρόνος εκλαμβάνονταν ως συνεχής ροή χωρίς διακοπές),⁵ από τις προσεγγίσεις απουσίαζε ο χρόνος της συγκυρίας, ρήξεις και ασυνέχειες. Το ΚΚΕ, π.χ., παρουσιαζόταν ως μια αδιάπτωτη πραγματικότητα στο ιστορικό συνεχές, ο καταστροφείας της αστικής «ουσίας», ακόμα και όταν τα γεγονότα, δύναμι και της πλέον εμπειρικιστικής ανάγνωσης, δεν συνάδουν με το χρονικό αυτό σχήμα.⁶

Το πρόβλημα επιτάχθηκε από το γεγονός ότι το κυρίαρχο μεθοδολογικό σχήμα αντιστάθηκε και σε εκείνους που καταστατικά το αμφισβήτησαν: στους επιστήμονες που καταχωρήθηκαν ως «του αριστερού φάσματος». Στη βάση ενός οικονομισμού και κοινωνικού καταστροφισμού, που διαπλέκονταν με μια άκρατη αιτιοκρατία τελεολογικού χαρακτήρα, αναπαρήχθησαν τα σχήματα της σύγκρουσης των δύο στρατοπέδων, των ενιαίων αδιάπτωτων στάσεων και της «κομμουνιστικοποίησης» όλων των πρακτικών και των στρατηγικών στο πλαίσιο του αριστερού στρατοπέδου.⁷ Δεδομένου ότι η ενδελεχής μελέτη του πραγματολογικού υλικού έδειχνε ότι οι ιστορικές ιδιομορφίες ως ταξική διαπάλη στη συγκυρία υπερίσχυαν, κατασκευάστηκε η θεωρία του «τρελού καραβιού», της «διπλής στρατηγικής» της Αριστεράς, της «ανεπάργκειας» και του «παράλογου» στην εφαρμογή του ιστορικού «σχεδίου»,⁸ ακόμα και της προδοσίας.⁹ Η δε υπεράσπιση της ΕΣΣΔ και της εξωτερικής πολιτικής της θεωρούνταν ο απώτατος οντολογικός προσδιορισμός κάθε πολιτικής των επιμέρους κομμουνιστικών κομμάτων, οπότε η ιστορική προσέγγιση αναγόταν σε θέσφατο όταν εστίαζε στην αποκάλυψη αυτής της σχέσης.¹⁰

Επιπλέον, εξαιτίας του ότι, στο πλαίσιο της πρακτικής του μετεμφυλιακού κράτους να επιτρέψει μόνο μια περιορισμένη πρόσβαση στο ιστορικό υλικό (αφορούσε συνήθως αναπαραγωγή προπαγανδιστικών κειμένων των Διευθύνσεων της Ιστορίας του Ελληνικού Στρατού και αναμνήσεις αξιωματικών του εν αποστρατεία¹¹ ή δάνεια από ιστορικές προσεγγίσεις στο πλαίσιο του Φόρεϊν Όφισ).¹² όταν κατέστη δυνατή η πρόσβαση σε αρχαιακό υλικό, κυρίως μέσω των αρχείων της Μ. Βρετανίας και των Ηνωμένων Πολιτειών, το γεγονός προκάλεσε μια τέτοια επιστημονική «γοητεία» που ενέπλεξε αρκετούς ιστορικούς στην αναγωγή των περιεχομένων των αρχείων αυτών σε απόλυτο εγγυητή της ιστορικής αλήθειας. Δεν τέθηκε καν υπό διερώτηση ότι το υλικό αυτό ήταν «κείμενο» μέσα στα όρια της λογικής των παραγόντων που συγκροτούσαν το ιστορικό αντικείμενο,¹³ ότι οι συντάκτες τους ήταν μέρος του προβλήματος,¹⁴ ότι η αποδέσμευση κρατικών αρχείων υφίστατο πολιτικό έλεγχο.¹⁵

Η λατρεία αυτή του «ντοκουμέντου», συγκεκριμένης προέλευσης, προκάλεσε μια συρρίκνωση του ιστορικού αντικείμενου στα όρια της θεματολογίας των εγγράφων αυτών, αποκόπτοντας το πολιτικό γεγονός από την κοινωνική ιστορία, αποδίδοντας μια γεγονотоλογική διάσταση στην προσέγγιση των πολιτικών διαδικασιών, εστιάζοντας στις γραφειοκρατικές αναφορές των υπαλλήλων των βρετανικών υπηρεσιών και των εκθέσεων κατασκοπίας. Δεδομένου ότι αυτές κινούνταν σχεδόν αποκλειστικά στην περιγραφή προσώπων και ηγετικών «συμπεριφορών»,¹⁶ το ιστορικό επιστητό νοούνταν μόνο ως αποτέλεσμα διπλωματικών επιλογών, στρατιωτικών εμπλοκών, συνωμοσίας και διάταξης στρατοπέδων στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου.¹⁷

Επιπλέον, δυνάμει των θεσμικών προσκομμάτων στην έρευνα, αυτή επικαθορίστηκε από έναν ιδιότυπο αμυντισμό έναντι της κρατούσας «επιστημονικής» παράδοσης των δεκαετιών 1960-70 (Ε. Ο'Ballance, G. Kousoulas, S. Xydis, J. Iatrides, Ε. Αβέρωφ),¹⁸ και, παρά τις κεφαλαιώδεις βελτιώσεις που επέφερε η επάνοδος της Αριστεράς στην πολιτική ζωή, πολλές αναλύσεις κινήθηκαν στο πλαίσιο της λογικής του επίσημου λόγου, προσπαθώντας να δώσουν «αντικειμενικές» απαντήσεις¹⁹ στις παραλλαγές της θεωρίας των «τριών γύρων».²⁰

Έτσι, αποβλήθηκε ολικά η θεωρία,²¹ αντιμετωπίζοντας μεμονωμένα το κάθε γεγονός, στη γραμμή της μίας αλήθειας που «αντιστοιχεί» στο πραγματικό, του «ντοκουμέντου» που μιλά αφ' εαυτού, των «γυμνών γεγονότων».²² Κατέστη δε περιττό να διεκρινθεί το πεδίο, να αναζητηθούν και αλλού οι αιτίες των γεγονότων,²³ να βρεθούν νέες συνιστώσες,²⁴ να αποφευχθεί η αναγωγή σε «καταγωγές» και τελεολογίες, σε «υποκείμενα» (π.χ. Ζαχαριάδης), ratio rationis του ιστορικού επιστητού.²⁵

Ιδιαίτερα χαρακτηριστική επιβεβαίωση της πραγματικότητας αυτής ήταν το γεγονός ότι τέθηκε σε πολύ περιορισμένο βαθμό ως επιστημονικό αντικείμενο η δομή, η ισχύς και η πολιτική απήχηση της εαμικής κοινωνικοπολιτικής συμμαχίας, η τομή που επέφερε στην πολιτική ιστορία της χώρας και ο προσδιορισμός όλων των μεταπολεμικών εξελίξεων από αυτή την «τομή», αφού δεν μπορούσε, υποτίθεται, να προσμετρηθεί αυτή η δυναμική με αδιάσειστα εμπειρικά δεδομένα, π.χ. επίσημες εκλογικές καταγραφές. Την ίδια στιγμή ελήφθησαν ως υποκειμενικές όλες οι προσεγγίσεις για τη δύναμη του ΕΑΜ, αποκλείστηκαν από τη μελέτη οι εκλογές που διεξήγαγε η κυβέρνηση των βουνών, τον Απρίλιο του 1944,²⁶

όσο και τα στοιχεία που έδινε το ίδιο το ΕΑΜ αλλά και οι ίδιες οι εκτιμήσεις ακόμα και των Βρετανών (Leeper) που υπολόγιζαν τη δύναμή του τουλάχιστον στο τριπλάσιο του ποσοστού που παρουσιάστηκε από τους παρατηρητές.²⁷

Το αποτέλεσμα ήταν τα γεγονότα της εποχής να μελετώνται ανεξάρτητα από το γεγονός ότι όλες οι ρήξεις και ο Εμφύλιος ήταν συνάρτηση της απόπειρας να αποδιάρθρωθεί η δυναμική του ΕΑΜ. Διαδικασία που δεν αφορούσε μόνο τη χρήση βίας, αλλά και την ιδεολογική απονομιμοποίηση της Αριστεράς, την ανασυγκρότηση των κοινωνικών ερεισμάτων του αστικού καθεστώτος με τη συνδρομή του κρατικού πατερναλισμού. Κατά τον ίδιο τρόπο μπήκε στο περιθώριο η οποιαδήποτε απόπειρα της Αριστεράς να νομιμοποιηθεί πολιτικά, αφού τα δικά της ντοκουμέντα δεν πρέπει να διαβάζονται «κατά γράμμα».²⁸

Αντίθετα, μόνο με μια μελέτη του ΕΑΜ ως μαζικού φαινομένου, με άξονα την ευρύτητα των κοινωνικών του αναφορών (εδώ υπάρχουν και ποσοτικά δεδομένα σε σχέση με τις εκλογές στα εργατικά, αγροτικά και επαγγελματικά σωματεία που πραγματοποιήθηκαν την πρώτη μεταπολεμική διετία), καθώς και τους τρόπους με τους οποίους αρθρώνονταν τα εκάστοτε κοινωνικά συμφέροντα των δυνάμεων που εντάχθηκαν σε αυτό, θα δινόταν μια επαρκής εικόνα των μεταπολεμικών ιστορικών διαδικασιών.²⁹ Αντίθετα, μεγάλο τμήμα των προσεγγίσεων παρέμειναν εγκλωβισμένες στις στερεότυπες αντιθέσεις που ευνοούσαν την παραδοσιακή ιστοριογραφία: κομμουνισμός και ελευθερία, σταλινισμός και δημοκρατία., «ξένοι» και «Έλληνες». Ιδίως σε σχέση με την Αριστερά, η πολιτική της πράξη δεν συνδεόταν ποτέ με τη στρατηγική του αντιπάλου, τις διαθέσεις των μαζών, τους ενδογενείς μετασχηματισμούς των πολιτικών μορφωμάτων της. Το όποιο εσωκομματικό καθεστώς ήταν συνάρτηση των συμπεριφορών των πολιτικών της ηγετών, των «ελίτ», που διέθεταν υποτίθεται μια άνευ περιορισμών δυνατότητα επιλογών.³⁰

Οι «νέες» μεθοδολογικές τάσεις

Έτσι, επί τη βάση μιας λογικής κοινωνικού συμπεριφορισμού, στο όνομα των «νέων μεθοδολογικών τάσεων»,³¹ που με τη δεσπόζουσα εκδοχή της μέσω μιας ιστορίας «από τα κάτω» μετανεωτερικού τύπου, η «αποκεντρωθένση του ιστορικού βλέμματος»³² ανέδειξε τη μάζα των οπαδών της Αριστεράς όχι με τους ταξικούς προσδιορισμούς της, αλλά ως «ομάδα-πολιτιστικό σύνολο» που εκδηλώνει μια συμπεριφορά ως βιταλιστικό συμφραζόμενο της. Το κοινωνικό της «ασυνείδητο» διαπλέκεται με την πολιτική ως πεδίο εκδίπλωσής του, καθιστώντας την «κόκκινη βία» το διαρκές εγγενές χαρακτηριστικό της.³³ Οι ηγέτες του ΕΑΜ προσαρμόστηκαν σε αυτή την πολιτιστικά επικαθοριζόμενη «βία» και την αναπαρήγαγαν κεντρικά,³⁴ εξασφαλίζοντας το ακαταδίωκτο για έναν κάποιο γραμματέα μιας κομματικής οργάνωσης στην Αργολίδα που εκδίπλωσε τα πολιτιστικά του ένστιχτα.³⁵ Έτσι, ανανεώνεται η παλιά περιοδολόγηση περί «τριών γύρων», σε πείσμα της μεταδικτατορικής επιστημονικής έρευνας που διαχώριζε την Κατοχή από τον Εμφύλιο, επαναπροσδιορίζοντας το χρόνο της «πραγματικής» έναρξης του Εμφυλίου στα μέσα της Κατοχής.³⁶

Γενικότερα, η στροφή αυτή στην «ιστορία των απλών ανθρώπων» εξελίσσεται σε μια ιστορία της βίας των ανθρώπων «από τα κάτω» που οδηγεί την ιστορική έρευνα να αποθε-

ώνει τις συγκρούσεις μεταξύ των οργανώσεων της Κατοχής ή την παρουσίαση των μαχών στην Αθήνα κατά τα Δεκεμβριανά, αναζωπυρώνοντας και την παλιά ιδιότυπη στρατιωτική ιστορία των αντιπαράθεσεων αυτών βάσει καταγγελίας των «ειδεχθών» συμπεριφορών³⁷ του τύπου της εκταφής των πτωμάτων στον Εθνικό Κήπο.³⁸

Η αντίληψη αυτή υποκρύπτει το γεγονός ότι κάποιες προσεγγίσεις υποκύπτουν στη γοητεία μια συνολικότερης αποπολιτικοποίησης των φαινομένων,³⁹ που αντιστοιχεί στο ιδεολογικό εγχείρημα της δεκαετίας του 1990⁴⁰ να υποβαθμιστεί η αντιφασιστική συνιστώσα του αντικατοχικού αγώνα στο όνομα της υπέρβασης «ολοκληρωτισμών»⁴¹ και «πολώσεων» στην ιστοριογραφία του παρελθόντος.⁴² Το όλο πρόβλημα υποτίθεται ότι ήταν η κληρονομιά του Διαφωτισμού, που καταστέλλει το «άλλο και το διαφορετικό»,⁴³ χωρίς να ενδιαφέρει, π.χ., το ζήτημα ή όχι της συνεργασίας με τον εχθρό.⁴⁴ Χαρακτηριστική η περίπτωση των Πόντιων οπλαρχηγών στην κατεχόμενη Μακεδονία, των «άλλων καπεταναίων»: αν και επρόκειτο για ομάδες συγκροτημένες ως ένοπλη δύναμη ενός οπλαρχηγού με ανεξέλεγκτη προσωπική εξουσία⁴⁵ που του προσπόριζε σημαντικά υλικά οφέλη, οι ομάδες αυτές νομιμοποιήθηκαν ως «οι άλλες δυνάμεις». Το γεγονός ότι ο όποιος αντικομμουνισμός τους δεν ήταν καν πολιτικός και οφειλόταν στο ότι το ΕΑΜ αποτελούσε το βασικό εμπόδιο στη δημιουργία «κρατιδίων» των ενόπλων αυτών, με φρουραρχεία και πολιτοφυλακές στις περιοχές που ήλεγχαν,⁴⁶ όσο και το ότι στράφηκαν στους κατακτητές για «προστασία», συμμετέχοντας στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις τόσο των Γερμανών όσο και των Βουλγάρων κατά του ΕΛΑΣ στα Κρούσια, τον Φεβρουάριο του 1944, παραγράφεται γιατί υποτίθεται ότι υπεράσπιζαν την πολιτιστική τους ιδιαιτερότητα.⁴⁷

Αυτή η «ιδιαιτερότητα» ευθυγραμμίζεται με τη σύγχρονη λογική του «τέλους των τάξεων»⁴⁸ και την επαγγελία αλλαγών στη στοχοθεσία των κοινωνικών επιστημών⁴⁹ προς όφελος των «κοινωνικών ομάδων», των «συλλογικών ταυτοτήτων», των «πολιτιστικών πεδίων», των εθνολογικών συμπεριφορών.⁵⁰ Οι κοινωνικές πράξεις είναι συμβολικές εκδηλώσεις με τη δομή που προσιδιάζει σε ένα γραπτό κείμενο. Η ταξική κοινωνιολογία δεν αποτελεί παρά έναν «ολισμό» που καταργεί την απαιτούμενη αυτοαναφορικότητα του επιστήμονα, καταστρατηγώντας το δικαίωμα της άλλης άποψης να περιλαμβάνεται στη «διεπιστημονική» κοινότητα.⁵¹ Πρόκειται για μια ιστοριογραφική εκδοχή της εποχής της χειραφέτησης των μεσοαστικών κοινωνικών και πολιτικών ελίτ που προσδιορίζεται από τη διεκδίκηση νέου ρόλου για τμήματα της μικροαστικής διανόησης τη μεταψυχροπολεμική περίοδο.⁵² Να σημειωθεί ότι η νέα αυτή στροφή στην ιστορική μεθοδολογία επικυρώνει τη βασική ιδέα του κοινωνικού «κατασκευαστισμού» (κονστρουκτιβισμού) για τη σχετικότητα της γνώσης (δυνάμει του εκάστοτε γλωσσικού συστήματος)⁵³ και τη δυνατότητα γνωσιοθεωρητικών κατασκευών που προβάλλουν την «πραγματικότητα» των διαφόρων ομάδων, γεγονός που επιτρέπει μεγαλύτερη επιλογή μεταξύ υποκειμενικών προτάσεων,⁵⁴ βάσει του οποίου συγκροτείται η εμπειρία.⁵⁵

Το αποτέλεσμα είναι να ενδιαφέρουν μόνο οι «εμφύλιοι» και όχι τα αίτια ή οι πραγματικές διαστάσεις των φαινομένων βίας, ούτε οι ειδικές συνθήκες σε ορισμένες περιοχές με εκτεταμένη δράση των Ταγμάτων Ασφαλείας και ανηλεή αντίποινα, όπως στην Πελοπόννησο,⁵⁶ ούτε βέβαια και οι απόπειρες να αποφευχθούν αυτοί οι εμφύλιοι ή οι ανακωχές που πραγματοποιήθηκαν αλλά και οι συμφωνίες, όπως στο Μυρόφυλλο-Πλάκα, στον Λίβανο

και την Καζέρτα το 1944.⁵⁷ Η ίδια η συμπίεση διαφορετικών προτεραιοτήτων μέσα στο αντιστασιακό κίνημα, η αδυναμία ελέγχου όλων των εκφάνσεών του από τις ηγεσίες, ο ρόλος τη γερμανικής προπαγάνδας, η βρετανική «συνεισφορά», ο ανταγωνισμός των οργανώσεων για τις πηγές προσπορισμού των μέσων συντήρησης επίσης παραγκωνίζονται.

Κατά τον ίδιο τρόπο και οι παρακρατικοί μεταπολεμικά υποτίθεται ότι δρούσαν υποκαθιστώντας το κράτος έναντι των υπολειμμάτων αναρχίας, που εξακολουθούσαν να επιβιώνουν στην ελληνική ύπαιθρο λόγω της «μαζικής αυτοάμυνας» της Αριστεράς, ότι τα κίνητρά τους διαμορφώνονταν από την ατομική ψυχολογία και από ανάγκες αυτοπροστασίας έναντι του εαμικού όχλου. Έτσι, παραγράφηκε το ότι υποκινούνταν από συγκεκριμένα υλικά συμφέροντα, ότι ήταν το σύμπτωμα μιας εν γένει αυτονομής μηχανισμών κρατικής εξουσίας, ότι στην ουσία προσέφεραν πολιτικές «υπηρεσίες», προκειμένου να αποφύγουν την τιμωρία ως συνεργάτες των Γερμανών και να επανενταχθούν με πολιτικά πρόνομα στην κοινωνική ζωή. Η απουσία μάλιστα προσεγγίσεων σε αυτή τη βάση⁵⁸ απαλλάσσει και εκείνους που επέδειξαν ανοχή, δηλαδή πολλά από τα επίσημα κόμματα, και έμμεσα εξέθρεψαν το φαινόμενο ως μηχανισμό συστηματικής εξαναγκαστικής αλλοίωσης του πολιτικού φρονήματος των πολιτών, τμήμα μιας συνολικότερης απόπειρας να αναδιαρθρωθούν οι μεταπολεμικές κοινωνικές συμμαχίες εις βάρος της Αριστεράς.⁵⁹

Αντίθετα, το καθεστώς που συγκρότησε η ΠΕΕΑ σε συνάρτηση με την απαίτηση να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα με τους προδότες, που αποτελούσε τον κύριο μηχανισμό περιστολής της Αντίστασης από την πλευρά των δυνάμεων κατοχής, θεωρούνται απλώς προκαλύμματα μιας οργανωμένης αυθαιρεσίας που προκάλεσε τα φαινόμενα της κόκκινης τρομοκρατίας. Έτσι, οι αντικειμενικές δυσκολίες, σε καθεστώς συνεχών αναδιπλώσεων λόγω των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων των Γερμανών, να επιλυθεί το πρόβλημα με όσους είχε συλλάβει ο ΕΛΑΣ,⁶⁰ η δράση των οποίων είχε ως κύριο θύμα τους σχετιζόμενους με το ΕΑΜ αμάχους και όχι εν γένει τον πληθυσμό, κατά τρόπο που να μην επιτρέπει υπερβάσεις,⁶¹ αποδόθηκε στην απόπειρα εξόντωσης των αντιπάλων που όταν δεν τη διέτασσε η ηγεσία, την εφάρμοζε η αυθαιρεσία του κάθε καπετάνιου.

Μάλιστα, το όλο εγχείρημα ανάδειξης της «κόκκινης βίας» στηρίχθηκε στις προφορικές μαρτυρίες που αναδείχθηκαν σε θέσφατες πηγές ιστορικής πληροφόρησης, αφού έπρεπε να καλυφθεί το κενό (ακόμα και τα βρετανικά αρχεία δεν τις διέθεταν στην έκταση που θα ήθελε η καταγγελτική ιστοριογραφία, παρά τις άοκνες προσπάθειες κάποιων Βρετανών συνδέσμων). Ταυτόχρονα, αποκλείστηκε κάθε διερώτηση αναφορικά με το πρόβλημα σε σχέση με τη συγκρότηση της ανθρώπινης μνήμης, τα φαινόμενα χρονολογικών συντμήσεων στην ανάκληση των γεγονότων, την επιλεκτική δομή της συγκρότησης των αναμνήσεων, τη μεταβλητότητά τους ανάλογα με τη συγκυρία.⁶² Να προστεθεί ότι ακόμη και τα «απομνημονεύματα» και οι «αναμνήσεις» αγωνιστών προκαλούν μεγαλύτερη ζημιά από τις υπηρεσίες που προσφέρουν ως δευτερεύουσες πηγές στην ιστορική έρευνα.⁶³ Μάλιστα, στην υπόθεση ενεπλάκη και η λογοτεχνία με πονήματα του τύπου *Ορθοκωστά*,⁶⁴ όπου εκτεταμένες σφαγές εις βάρος των εθνικόφρονων πολιτών εκδηλώνονταν αναίτια από ένα μεταφυσικό υποκείμενο, τον «κομμουνιστή».

Σε πλήρη αντιδιαστολή, αναπαράχθηκε μια ιδιότυπη αποχή επιστημονικών εργασιών από αρχεαικό υλικό της Αριστεράς και ιδίως του ΚΚΕ, τη μόνο οδό για να φανεί η δυστο-

κία των κυρίαρχων σχημάτων ανάλυσης. Μάλιστα, θα αποδείκνυαν εναργώς ότι οι πολιτικές του ΚΚΕ διαμορφώνονταν και αυτές μέρα μέρα ως τακτικές και επαναδιατάξεις στρατηγικών, δυνάμει των απαιτήσεων της συγκυρίας και της αντίπαλης στρατηγικής, των εσωτερικών συσχετισμών, των πολιτιστικών νοοτροπιών αλλά και των ίδιων των ανεπαρκειών στη διαχείριση ενός τόσο σύνθετου ιστορικού φαινομένου όσο η εαμική Αντίσταση, και όχι ως η γυμνή εκδήλωση μιας κομμουνιστικής συνωμοτικής «ουσίας».

Τα ανοικτά ζητήματα

Ωστόσο, παρά την ευρεία εντύπωση ότι το θέμα «Κατοχή και Εμφύλιος» έχει επαρκώς διερευνηθεί, στην πραγματικότητα τα περισσότερα ουσιώδη προβλήματα είναι ανοικτά. Πρωτίστως, αναφορικά με την ιδιοσυστασία του «πολιτικού», το βασικό αντικείμενο της ιστορικής έρευνας της περιόδου, η ιστορική εμπειρία δείχνει ότι τα εσωκομματικά καθεστώτα, και αυτό του ΚΚΕ, είναι κατ' ανάγκη σε στενή συνάρτηση με τις διεργασίες στο πλαίσιο των κοινωνικών εκπροσωπήσεων που διεκδικεί ένα κόμμα και όχι προϊόντα της ιδεοληψίας ενός ηγέτη ώστε να δικαιολογείται «αυτονόητα» ο πολιτικός μανιχαϊσμός του κυρίαρχου σχήματος ανάλυσης. Έτσι, όταν το ΚΚΕ, εξαιτίας της πολιτικής τομής που επέφερε ο πόλεμος, δεν ήταν το 1945 κατά κανένα τρόπο ο τυπικός σχηματισμός της μορφής των εργατικών πρωτοποριών (διέθετε 200.000 μέλη το 1944), αλλά εκπροσωπούσε ευρύτερες κοινωνικές δυνάμεις, με τις οποίες διεκδικούσε μια σταθερή σχέση συμμαχίας, είναι αδιανόητο να εξομοιώνεται με το κόμμα του Γράμμου, που έπαιρνε αποφάσεις στη δίνη της επίθεσης του εθνικού στρατού, ή των μετεμφυλιακών δεκαετιών, της παρανομίας και του διχασμού σε δύο κέντρα εξουσίας. Αναγκαστικά οι πολιτικές και τα όρια της εσωκομματικής δημοκρατίας ήταν διαφορετικά το 1945, όταν το κόμμα διεκδικούσε να είναι ένας σχηματισμός με πολυσυλλεκτικό χαρακτήρα και δεν υφίστατο την απομόνωση από τις μάζες που προκάλεσε η βίαιη μετακίνηση πληθυσμών κατά τον Εμφύλιο ή η παρανομία.

Να σημειωθεί ότι το ΚΚΕ επέμεινε ακόμα και κατά τη διάρκεια της κορύφωσης του Εμφυλίου να διαφυλάξει ένα ευρύ πεδίο απευθύνσης στις μάζες. Γι' αυτό απέφυγε να θέσει σοσιαλιστικούς στόχους, προσκάλεσε στην Προσωρινή Κυβέρνηση του ΔΣΕ μικροαστούς πολιτικούς ακόμα και του τύπου του Η. Τσιριμώκου και επιδίωξε την αναπαραγωγή, στο μέτρο του δυνατού, της πολιτικής των ευρέων κοινωνικών μετώπων και εθνικών συναινέσεων, εξακολουθώντας να απευθύνεται στο Κέντρο, ακόμα και όταν ο Σοφούλης ηγούνταν της αντικομμουνιστικής υστερίας. Η επιθετικότητα της 5ης Ολομέλειας του 1949 με την ανακίνηση «Μακεδονικού» σε συνθήκες ήττας (για να εξασφαλιστούν οι 5.000 ένοπλοι Σλαβομακεδόνες) κατά κανένα τρόπο δεν ακυρώνει το γεγονός ότι ακόμα και στο «εθνικό» το ΚΚΕ το 1945 ευθυγραμμίστηκε ακόμα και με τα πιο ακραία αιτήματα του ελληνικού εθνικισμού για να εξασφαλίσει την ομαλή ενσωμάτωση στην ελληνική πολιτική σκηνή.

Αντιθέτως, εμφολωχρεί σχεδόν παντού η ερμηνευτική λογική που αποδίδει τα πάντα στη βούληση ενός «υποκειμένου», και μάλιστα με τη στενή έννοια ενός προσώπου που καθίσταται «υπεριστορικός» παράγοντας, στην προκειμένη περίπτωση ο Ζαχαριάδης, το βουλευσιαρχικό κέντρο όλων των κομματικών πολιτικών, ανεξάρτητα από εσωκομματικούς συ-

σχετισμούς⁶⁵ και χωρίς αναφορά στις γενικότερες οικονομικές και πολιτικές διεργασίες που επικαθόρισαν τους συσχετισμούς αυτούς. Το σχήμα αυτό εμφανίζεται με τη μορφή της υποτιθέμενης δογματικής οριοθέτησης από τις μάζες και της απουσίας κατανόησης των διαθέσεων της. Ωστόσο, το 1945-1946, ο ίδιος ο Ζαχαριάδης προσανατόλισε το σύνολο της πολιτικής του ΚΚΕ στις διαθέσεις των μαζών, που ήθελαν «ησυχία, τάξη και ανασυγκρότηση», έναντι εκείνων που προωθούσαν ανεδαφικές «τροτσκιστικές» επαναστατικές λογικές.⁶⁶

Γενικότερα, κυριάρχησε να εκλαμβάνεται το ΚΚΕ ως απλό αντίγραφο τον ανατολικών κομμουνιστικών κομμάτων ή του τρόπου που αυτό διαμορφώθηκε στις χώρες τις υπεριορίας, μετά την πτώση του Γράμμου. Μάλιστα, οι επιλεκτικές αναφορές στις, μετά τον Εμφύλιο, απολογίες του Ζαχαριάδη από το Μόσχα, κατά την απεγνωσμένη προσπάθειά του να αμυνθεί για τις επιλογές του και να διασωθεί στους κόλπους των πολιτικών συσχετισμών του σοβιετικού κοινωνικού σχηματισμού,⁶⁷ ελήφθησαν ως η αδιάσειστη απόδειξη που δικαιολογούσε την ερμηνευτική λογική της μονοδιάστατης αναπαράγωγής του «σταλινικού μοντέλου» ανεξαρτήτως εποχής και συνθηκών.

Όταν μάλιστα η σχηματική αυτή αντίληψη επιχείρησε, σε ορισμένες περιπτώσεις, να δει ποια πραγματικά ήταν η πολιτική Ζαχαριάδη στην κάθε φάση, εντοπίζοντας σημαντικές διαφορές ανά περιόδους, δυνάμει του τρόπου με τον οποίο οι εσωκομματικοί συσχετισμοί αναδιαμορφώνονταν εξαιτίας ακριβώς των συνθηκών στις οποίες περιήλθε το ΚΚΕ, οι αντιφάσεις του ίδιου του σχήματος ανάγνωσης αποδόθηκαν σε ιδιομορφίες της ψυχосύνθεσης του Ζαχαριάδη. Μάλιστα, ο τρόπος που αντιμετώπισε μετεμφυλιακά τις αντιδράσεις στις πολιτικές του επιλογές (Παρτσαλίδη, Καραγιώργη, Βαφειάδη) απόθηκαν σε αυτή την ψυχосύνθεση και ελάχιστα στις συνθήκες και τους πολιτικούς συσχετισμούς που διαμόρφωσε η ήττα στον Εμφύλιο (χαρακτηριστικό παράδειγμα τα γεγονότα στην Τασκένδη το 1955) σε συνδυασμό με την αναγκαία «σταλινοποίηση» του ΚΚΕ λόγω της υπαγωγής του στο πλαίσιο του σοβιετικού κοινωνικού σχηματισμού.⁶⁸

Η περίπτωση Βελουχιώτη είναι χαρακτηριστική: η απολάκτισή του δεν ήταν αποτέλεσμα της εσωκομματικής στρατηγικής να αποβληθούν όσοι αμφισβητούσαν τη διαλλακτική στρατηγική του ΚΚΕ το 1945-1946, πράγμα που αναπαρήγαγε τη στρατηγική Σιάντου επί Κατοχής, αλλά προϊόν του ολοκληρωτικού χαρακτήρα του Ζαχαριάδη.⁶⁹ Και μπορεί ο χαρακτήρας του να έπαιξε κάποιο ρόλο, ωστόσο, το να αποβάλλεις την πολιτική από τις ερμηνείες οδηγεί στο να αποτελεί η περίπτωση Βελουχιώτη προμετωπίδα κριτικής ακόμα και από εκείνους που κατηγορούσαν τον Ζαχαριάδη για εμφυλιοπολεμική λογική (για την οποία απομονώθηκε ο Βελουχιώτης με τον «νέο ΕΛΑΣ»).

Κατά τον ίδιο τρόπο η απομαζικοποίηση του ΚΚΕ του 1945 αποδόθηκε σε μια μορφή «σταλινοποίησης», στη βάση των εμμονών του Ζαχαριάδη, παρότι η απαίτηση αυτή αποτελούσε αίτημα ήδη από το 1944, όπως το διατύπωσε ο Γ. Ζεύγος, για να μην απορροφήσει το ΚΚΕ, το ΕΑΜ, που δεν πραγματοποιήθηκε τότε λόγω της αντίδρασης της κοιματικής μάζας. Το γεγονός ότι πραγματοποιήθηκε το 1945, με τη μορφή δημιουργίας του μαζικού ΑΚΕ του Γαβριηλίδη, που πάντως σε λίγο ο Ζαχαριάδης στην πράξη το ανακάλεσε γιατί προκάλεσε προβλήματα στο ίδιο το ΚΚΕ, δεν είναι απόρροια μιας υπερβατολογικής σταλινικής βούλησης αλλά προϊόν των συνθηκών που είχαν διαμορφωθεί τότε. Να σημειωθεί ότι συμβάδισε με την πεισματική εφαρμογή της πολιτικής της ομαλής ενσωμάτωσης στην ελληνική

πολιτική σκηνή που δεν δικαιολογούσε τη «σταλινοποίηση» ως επαναστατική «προσαρμογή». ⁷⁰ Αντίθετα, ήταν στενά συνδεδεμένη και με τις «αποστασιοποιήσεις» τύπου Βελουχιώτη, που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο των γενικότερων αντιδράσεων των αγροτικών στελεχών του κόμματος και των καπεταναίων, οι οποίοι αποτέλεσαν και τη βάση της υποστήριξης αντιδράσεων τύπου Βελουχιώτη. Αυτά ακριβώς τα στελέχη ήταν θύμα της «απομαζικοποίησης» που εξασφάλισε καλύτερο έλεγχο στα κατώτερα κλιμάκια του ΚΚΕ, όχι με αναγκαστικό στόχο τη διαμόρφωση ενός επαναστατικού συσχετισμού, αλλά ακριβώς το αντίθετο. ⁷¹

Σε όλα αυτά προστέθηκε και ο ιστορικισμός της Γ' Διεθνούς και της «λογικής των σταδίων» που, επίσης, διαπίστωνε αναπόδραστες «συνέχειες» στα ιστορικά γεγονότα, στη βάση μιας ανυπέρβλητης τελεολογίας. Και στην περίπτωση αυτή η ερμηνεία περιορίστηκε στη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο η βούληση κάποιων αριστερών ηγετών αντιστοιχούσε ή όχι στο «στάδιο» της ιστορικής διαδικασίας στην οποία βρισκόταν η χώρα. Το επιχείρημα ότι η κατάληξη της πορείας αυτής καθορίστηκε λόγω της αδυναμίας κατανόησης από την ηγεσία της Αριστεράς του σταδίου ιστορικής ανάπτυξης, που δεν επέτρεπε τη νίκη, κατέστη κυρίαρχο. Το ίδιο το «στάδιο» συνιστούσε το υπερβατολογικό αίτιο των ιστορικών εξελίξεων, αφού όταν η Αριστερά το υπερέβη ως η «ενθουσιώδης εμπροσθοφυλακή του παγκόσμιου κινήματος» υπέστη καταστροφή. Ωστόσο, τόσο ο Εμφύλιος όσο και η ήττα της Αριστεράς δεν ήταν απλώς προϊόν μιας «βούλησης» που δεν κατανοούσε αλλά απόρροια της δυναμικής των ιστορικών συνθηκών που αφορούσαν την *de facto* έξοδο χιλιάδων ατάκτων στα βουνά, ⁷² λόγω των διώξεων του Γ' Ψηφίσματος και των παρακρατικών, τη διάψευση της ελπίδας να λειτουργήσει ο Δημοκρατικός Στρατός ως δύναμη πίεσης, της σκληρής αμερικανικής πολιτικής, της ανεργιάς της στάσης των αστικών πολιτικών δυνάμεων, της εν γένει κοινωνικής πόλωσης. Ήταν και αποτέλεσμα του εσωκομματικού συσχετισμού που διαμόρφωσαν στο ΚΚΕ οι επιχειρήσεις του εθνικού στρατού («Τέρμινους», «Κορωνίς»), οι οποίες επέβαλαν μια μετωπική σύγκρουση, γεγονός που προκάλεσε και στο ΚΚΕ την επιβολή των σκληροπυρηνικών στελεχών (Βλαντάς-Γούσιας), οι περισσότεροι από τους οποίους έπαιξαν περιθωριακό ρόλο πριν από το 1947 και οι οποίοι επένδυσαν στην αδυναμία να αξιοποιηθεί η ανοικτή επαφή του ΚΚΕ με τις εκάστοτε ελληνικές κυβερνήσεις μέχρι και τα μέσα του 1948 ώστε να σταματήσει η σύγκρουση. ⁷³

Το πιο χαρακτηριστικό, όμως, παράδειγμα συρρίκνωσης του ιστορικού επιστητού λόγω της «ουσιολογικής-βουλησιαρχικής» αντίληψης ανάγνωσης ήταν το θέμα της αποχής της Αριστεράς από τις εκλογές του 1946. Ήταν αυτονόητο ότι η ισχυρή βούληση του Ζαχαριάδη θα επιβαλλόταν και τόσο τα κομματικά μέλη όσο και τα «άβουλα» συμμαχικά κόμματα στο ΕΑΜ θα πειθαρχούσαν. Ωστόσο, η έρευνα καταδεικνύει ότι η αποχή δεν ήταν «ιδιοκτησία» του ΚΚΕ. Πέραν των όποιων απειλών, το ΚΚΕ δεν προκάλεσε την αποχή αλλά ακολούθησε τους συμμάχους του στο ΕΑΜ αλλά και τους πρώην συνεργάτες του σε αυτό (ΣΚΕ-ΕΛΔ) και μάλιστα με καθυστέρηση, όταν ακόμη και τμήμα του δημοκρατικού Κέντρου με κυβερνητική θητεία επέλεξε την αποχή. Είναι χαρακτηριστικό ότι ποτέ το ΚΚΕ δεν υιοθέτησε την επιλογή ως τελεσίδικη απόφαση: το ΕΑΜ ζητούσε μέχρι την τελευταία στιγμή δίμηνη αναβολή προκειμένου να εκπληρωθούν κάποιοι όροι, η οποία σύμφωνα με τα λόγια του ίδιου του Ζαχαριάδη θα απέτρεπε μια νοθεία που θα αφορούσε το 100% και θα την περιόριζε στο 20%, διατήρησε ανοικτούς όλους τους διαύλους ανάκλησής της μέχρι

την τελευταία στιγμή και συνέδεσε την αποχή με την ευρύτερη σύγκλιση του δημοκρατικού κόσμου. Κατά τον ίδιο τρόπο, στην ουσία δεν εξετάστηκε η ελικρίνεια της πεποιθήσης στην Αριστερά, και όχι μόνο στο ΚΚΕ, ότι μέσω της αποχής θα μπορούσε να επιτευχθεί η ακύρωση των συγκεκριμένων εκλογών, ανταπάτη της οποίας η αφέλεια δεν αποκλείει την υπαρξή της. Κίνδυνο που, μάλιστα, συμμερίζονταν ακόμα και οι Βρετανοί, γι' αυτό επιστράτευσαν τις διαφοροποιημένες εκδοχές των παρατηρητών περί αποχής ώστε να νομιμοποιήσουν τις εκλογές.⁷⁴

Αλλά, πέρα από αυτά, προβληματική αποδείχθηκε και η προσαρμογή στα τεχταινόμενα των θεωριών αντίθεσης ηγεσίας-βάσης, που γεννήσε η «αποσταλινοποίηση» στο διεθνές κομμουνιστικό στρατόπεδο μετά το 1956 και η διάσπαση του ΚΚΕ το 1968 και ενδυναμώθηκαν από τις αντιγραφειοκρατικές θεωρίες μετά τον Μάη του 1968 (Η. Marcuse, Σχολή της Φραγκφούρτης, Κ. Καστοριάδης, Ιταλικό ΚΚ κλπ.), που κυριάρχησαν την ίδια περίοδο σε τμήματα της ευρωπαϊκής Αριστεράς.⁷⁵ Έτσι, επικράτησε μια νέας μορφής σχηματοποίηση των ιστορικών ερμηνειών του τύπου της απόλυτης νομιμοποίησης της «βάσης» έναντι των «ηγεσιών», είτε της υποταγής των μαζών στη γραφειοκρατία, με την επακόλουθη ιδιότυπη εξιδανίκευση της βάσης αυτής, σε πείσμα του γεγονότος ότι σε μεγάλο βαθμό όλες οι «εκτροπές» στην περίπτωση του Εμφυλίου οφείλονταν στα μεσαία και κατώτερα στελέχη του ΚΚΕ, όπως και στα τοπικά «καπετανάτα» που εμφανίστηκαν χωρίς επεξεργασμένους πολιτικούς στόχους.⁷⁶

Γιατί οι ηγεσίες μέχρι και το σχέδιο «Λίμνες», τον Σεπτέμβριο του 1947, ακολούθησαν συμβιβαστικές πολιτικές: στην Κατοχή προώθησαν πολιτική συνεργασιών με τον αστικό κόσμο, απομόνωσαν τους «επιθετικούς», επέμειναν στη συμμετοχή του ΕΑΜ στην κυβέρνηση της Μέσης Ανατολής, συνυπέγραψαν τις συμφωνίες του Λιβάνου και της Καζέρτας, παρέδωσαν ομαλά την εξουσία κατά την απελευθέρωση. Τα Δεκεμβριανά⁷⁷ δεν «ακυρώνουν» τη διαπίστωση. Αντίθετα, προέκυψαν μέσα από το φάσμα της αντίθεσης ηγεσίας και τμήματος της βάσης που διεκδίκησε «εκδίκηση». Γιατί δεν ήταν μια «επανάσταση» που απέτυχε, αλλά μια σύγκρουση που κρατήθηκε από την ηγεσία του ΚΚΕ εξαρχής σε περιορισμένα όρια, στράφηκε αρχικά μόνο κατά ένοπλων ελληνικών ομάδων και των Σωμάτων Ασφαλείας που θεωρήθηκε ότι υλοποιούσαν σχέδιο βίαιης απολάκτισης του ΕΑΜ από την πολιτική ζωή, απέφυγε με κάθε τρόπο τη σύγκρουση με τους Βρετανούς, ενώ οι θιασώτες της γενίκευσης της σύγκρουσης, όπως ο Βελουχιώτης, κρατήθηκαν εκτός των συγκρούσεων και παρακάμφθηκε η σύσταση του ΓΣ του ΕΛΑΣ να μην υπογράψει ο ΕΛΑΣ την ανακωχή, αλλά να επιμείνει στη σύγκρουση, μεταφέροντάς την εκτός Αθηνών.⁷⁸ Μάλιστα, οι ίδιοι οι Βρετανοί συμμερίζονταν την άποψη ότι καθοριστικό ρόλο για την εξέλιξη των μαχών στην Αθήνα έπαιξε το γεγονός ότι ο ΕΛΑΣ δεν είχε σαφή μεταπωικό προσανατολισμό προς τη σύγκρουση και επέβαλαν ασθμαίνοντες στον τότε πρωθυπουργό Πλαστήρα να επιδείξει μετριοπάθεια, ώστε να αποκλειστεί η επανάληψη των συγκρούσεων. Αλλά και η Συμφωνία της Βάρκιζας ήταν κάτι περισσότερο από μια πανικόβλητη αντίδραση έναντι της στρατιωτικής ήττας, κατά βάση η σαφής τοποθέτηση της ηγεσίας αυτής έναντι των διαθέσεων των μαζών απέναντι στο ενδεχόμενο διαιώνισης της σύγκρουσης.⁷⁹

Με την ίδια έννοια, από κάποιες προσεγγίσεις θεωρήθηκε αιταπόδεικτο ότι η ηγεσία του ΚΚΕ πήρε την απόφαση για τον Εμφύλιο άπαξ, εν είδει μιας βολονταριστικής λογικής, και

ενώ τα δεδομένα της έρευνας έδειχναν μια σταδιακή διολίσθηση,⁸⁰ δυνάμει και της στρατηγικής του αντιπάλου,⁸¹ ανακαλύπτονταν «τακτικοί ελιγμοί», προκειμένου να υλοποιηθεί με καλύτερους όρους η προειλημμένη απόφαση για «επανάσταση».⁸² Η επιμονή στη λογική ότι η απόφαση πάρθηκε στη 2η Ολομέλεια του Φεβρουαρίου του 1946⁸³ είναι ενδεικτική. Το γεγονός ότι το ΚΚΕ ζητούσε αναβολή των εκλογών για να συμμετάσχει, ότι έλαβε μέρος στο δημοψήφισμα του Σεπτεμβρίου του 1946, ότι προέβη σε συνεχείς προσπάθειες, μέχρι τα μέσα του 1947, για να επανέλθει στην πολιτική σκηνή από την οποία εκδιώχθηκε λόγω του Γ΄ Ψηφίσματος,⁸⁴ ότι το σχέδιο «Λίμνες» ήταν συνάρτηση του σχεδίου «Τέρμινοους» του εθνικού στρατού που προκάλεσε την απαίτηση των στρατιωτικών του ΔΣΕ για σχέδιο δράσης,⁸⁵ ότι ήταν πρακτικά δύσκολο να επιτύχει, όπως επιδίωξε η ηγεσία, μια απόλυτα ελεγχόμενη διαχείριση της στρατιωτικής πίεσης με τον ΔΣΕ⁸⁶ δεν λήφθηκαν υπόψη.

Να σημειωθεί ότι επειδή επικράτησε η αντίληψη του «αιτονόητου» περί της εκδίπλωσης μιας «επανάστασης»⁸⁷ (που αποτελούσε την απολογητική ερμηνεία του Ζαχαριάδη το 1950 και μετά) παρακάμφθηκαν μια σειρά γεγονότα καθοριστικής σημασίας, όπως αυτά του καλοκαιριού του 1947, όταν η Ελλάδα έφτασε μια ανάσα από την ειρηνική διευθέτηση, όσο και οι προτάσεις του ΕΑΜ και του ΚΚΕ το 1948, λίγο πριν από την επιτυχημένη αναδίπλωση στον Γράμμο (Ιούλιος 1948), για ειρηνική επίλυση, με αποδοχή ακόμα και του Σχεδίου Μάρσαλ.⁸⁸ Κατά τον ίδιο τρόπο δεν αναδείχθηκαν οι ιδιαίτερες συνθήκες που συνέβαλαν στις όποιες επιλογές,⁸⁹ όπως η πολυδιάσπαση των καθοδηγητικών κέντρων λόγω του ακήρυχτου Εμφυλίου, όταν το κλιμάκιο που βρέθηκε στο Βελιγράδι (Ιωαννίδης-Ρούσος-Ζαχαριάδης) επηρεάστηκε από την προσφορά βοήθειας από τον Τίτο, σε πείσμα του κλιμακίου Αθήνας που φάνηκε σαφώς μετριοπαθέστερο.⁹⁰ Άλλωστε, η επιβολή των «σκληρών» και από την άλλη πλευρά (Παπάγος-Τσακαλώτος και Αμερικανοί) δεν άφηνε πολλά περιθώρια για μια διαφορετική εξέλιξη, αφού η επίκληση του ΚΚΕ στην πολιτική «ελεημοσύνη» των Σοβιετικών, που θα μπορούσε να σταματήσει τον Εμφύλιο, απεδείχθη ένα έωλο χαρτί.

Στην ουσία, το αν η στρατηγική της στρατιωτικής πίεσης απέδωσε τελικά έναν εκτεταμένο και αιματηρό εμφύλιο ήταν απόρροια του ασύμπτωτου στόχου και μέσω των (να επιδιώξεις μια ειρηνική διευθέτηση μέσω της στρατιωτικής πίεσης), τα «μέσα» αναγκαστικά απέβησαν πιο ισχυρά του στόχου. Όποιος πραγματεύεται την ιστορία της περιόδου δεν πρέπει να αφίσταται του ερωτήματος γιατί οι μάζες υπεράσπισαν την εν γένει εμπειρία της Αριστεράς, ακόμα και αυτήν του ΔΣΕ, και μάλιστα στο βαθμό ακόμα και τη μετεμφυλιακή περίοδο το ΕΑΜ να εξακολουθεί, μέσα σε ένα καθεστώς απηνών διωγμών, να είναι προσδιοριστικός παράγοντας των πολιτικών συσχετισμών (εκλογές 1950-51), αν το πρόβλημα της «νομιμοποίησης» του ΔΣΕ συρρικνωθεί στη λογική του «επαναστατικού ρομαντισμού» που εξακολουθούσε υποτίθεται να διακατέχει τις μάζες. Παρά την κρίση που προκάλεσε η ήττα, η υπεράσπιση του ΔΣΕ οφείλεται στο γεγονός ότι ήταν ένα πολύ πιο σύνθετο φαινόμενο από έναν «επαναστατικό στρατό», διέθετε ως έναν βαθμό νομιμοποίηση ακόμη και στους μη κομμουνιστές εαμικούς ενώ η μεγάλη πλειοψηφία αυτών που αγωνίστηκαν λυσσαλέα βίωνε ένα αίσθημα δικαίου, μια λογική επιβίωσης, πολύ διαφορετικά από έναν απλό επαναστατικό ενθουσιασμό. Τα πράγματα ήταν πολύ πιο σύνθετα και από τη θεωρία των «παραπλανημένων» ή τη θεωρία της «διπλής στρατηγικής» της ηγεσίας, δηλαδή της «ειρήνης και πολέμου»,⁹¹ που παγίδευσε την κομματική μάζα, ερμηνεία που ήταν κυρίως απόρροια της ίδιας

της απορίας της επιστημονικής μελέτης να συμβιβάζει τα πορίσματα της έρευνας με την αγκύλωση στη βολική θεωρία του «επαναστατικού» κομμουνιστικού κόμματος.⁹²

Η απουσία του αστικού πολιτικού κόσμου από την ιστοριογραφία της περιόδου

Οι αδυναμίες των ερμηνευτικών αυτών σχημάτων δεν είναι ανεξάρτητες από την πενιχρή ανάλυση της πολιτικής στρατηγικής του αντιπάλου του ΔΣΕ και της κοινωνικοπολιτικής του ιδιοσυστάσιας. Έτσι, ελάχιστα έχει τεθεί το πρόβλημα της νέας αστικής τάξης που διαμόρφωσε η Κατοχή και η σχέση της με τις πολιτικές αντιθέσεις που προέκυψαν μεταπολεμικά όσο και ο ρόλος των αστικών πολιτικών κομμάτων που αντανάκλασαν τις κοινωνικές αυτές επιδιώξεις και συνδέονταν με το ζήτημα της αυτονόμησης μηχανισμών του κράτους. Πώς, δηλαδή, συγκροτήθηκαν κοινωνικές συμμαχίες και πολιτικές στάσεις, οι σχέσεις ηγεμονίας μέσα σε αυτές, οι τακτικές που προτάθηκαν ώστε να αποδιαρθρωθούν οι συμμαχίες της Αριστεράς, να αποσπαστούν τμήματα από τις ιδεολογικές της αναφορές και να αποδιαρθρωθεί εν γένει η «λαϊκοδημοκρατική» ιδεολογία, να αναδιαταχθούν οι συσχετισμοί στους πόλους εξουσίας, να αντιμετωπιστεί η γενικευμένη κρίση νομιμότητας των αστικών σχέσεων εκπροσώπησης κ.ά.⁹³

Γιατί συστατικό ρόλο στον Εμφύλιο είχε η επιδίωξη όλων εκείνων που διεκδίκησαν να επανακτήσουν το σύστημα των προπολεμικών πολιτικών σχέσεων εκπροσώπησης, σε συσχετισμό με την αδυναμία να ανταποκριθούν με συγκροτημένα πολιτικά προγράμματα και κοινωνικές πολιτικές στις μεταπολεμικές απαιτήσεις και τους συσχετισμούς που διαμόρφωσε η τομή του ΕΑΜ. Προσδιοριστικός άξονας μια αστική τάξη κυριαρχούμενη από τις νέες μεταπολεμικές μερίδες της, όπως αυτές είχαν προκύψει από τις πιο σκοτεινές συνθήκες της Κατοχής. Μερίδες που είχαν θέσει ως πρώτη προτεραιότητα την αναπαραγωγή του κλίματος πόλωσης για να αποφύγουν τους οικονομικούς ελέγχους, να αντιπαρέλθουν τα διεκδικητικά αιτήματα των εργαζομένων και να εξασφαλίσουν την υλική συνδρομή της Δύσης ως μορφή προστασίας εναντίον του κομμουνισμού.⁹⁴

Η αδυναμία να αναλυθούν οι ευθύνες του αστικού κόσμου οφειλόταν και στο γεγονός ότι και το άλλο κύριο ιδεολογικό σχήμα που χρησιμοποίησε τμήμα των μεταπολιτευτικών προσεγγίσεων για να περιγράψει την πορεία προς τον Εμφύλιο, αυτό της «εξάρτησης», αποδείχθηκε τροχοπέδη. Γιατί πέρα από τον πρόδηλο απολογητικό του τόνο, το να αποδίδεις τα γεγονότα στους «ξένους» κατασκευάζει «έναν» υπαίτιο που απαλείφει τους πραγματικούς υπαίτιους, τις σύνθετες, δηλαδή, κοινωνικοπολιτικές διαδικασίες της εποχής και τους συσχετισμούς στο πλαίσιο της συγκυρίας.⁹⁵ Ευθυγραμμισμένο με τη λογική της «εξωτερικής περικύκλωσης» που βρήκε εφαρμογή σε σχέση με την εν γένει στάση της Αριστεράς αναφορικά με τη στρατηγική «της υπεράσπισης της ΕΣΣΔ» τη μεταπολεμική περίοδο, συνδύαστηκε με έναν ιδιότυπο αριστερό εθνικισμό, που σχηματοποιούσε τις αντιθέσεις, ομογενοποιώντας διαφορετικές πλευρές της αντιπαράθεσης, επιδιώκοντας να μετατοπίσει τον άξονα της κοινωνικής αντιπαράθεσης στη σύγκρουση μεταξύ του μονοπωλιακού καπιταλισμού και των στηριγμάτων του και των υπόλοιπων εγχώριων «δημοκρατικών δυνάμεων», αποκαθαίροντας σε μεγάλο βαθμό την εθνική αστική τάξη και τους πολιτικούς της εκφραστές από τις ευθύνες τους.⁹⁶

Παρότι τα επίπεδα των ξένων επενδύσεων στην Ελλάδα δεν δικαιολογούσαν την επιμονή στην «εξάρτηση» με την οικονομική λογική (πέρα από το γεγονός ότι το ξένο κεφάλαιο πρέπει σε περιπτώσεις που δεν αφορούν αποικίες ή προτεκτοράτα να υπολογίζεται ως τμήμα του εγχώριου κεφαλαίου),⁹⁷ υποβαθμίστηκαν οι ενδογενείς αντιθέσεις, στο εσωτερικό των οποίων εγγράφονται οι όποιες εξαρτήσεις.⁹⁸ Γιατί οι εγχώριες ενδογενείς πολιτικοοικονομικές αντιθέσεις ήταν εκείνες που καθόρισαν την έκταση και τη μορφή της εμπλοκής του ξένου παράγοντα, εγχώριες δυνάμεις επιδίωξαν την «εξάρτηση», όχι υποκείμενες σε μια μεταφυσική αγκύλωση αλλά προκειμένου να υπερισχύσουν έναντι του κοινωνικού αντιπάλου που εκφραζόταν από το ΕΑΜ.⁹⁹

Το φυσικό απότοκο της λογικής της «εξάρτησης» ήταν η μονοδιάστατη απόδοση όλων των εξελίξεων στο ρόλο των Βρετανών, που αποτελούσε μια από τις συνιστώσες αλλά δεν ήταν η συνισταμένη, ο αποχρών λόγος του όλου ιστορικού επιστητού. Η τροπή που πήραν τα πράγματα, με την επιλογή επιθετικών στρατηγικών, σε σχέση ιδίως με τις εκλογές του 1946, συντελέστηκε σε μεγάλο βαθμό παραγκωνίζοντας τους βρετανικούς σχεδιασμούς.¹⁰⁰ Με την έννοια αυτή, οι όποιες εξελίξεις ήταν, κατά μείζονα λόγο, ελληνικές επιλογές, υποκείμενες στη λογική του πλήρους πολιτικού αποκλεισμού του αντιπάλου,¹⁰¹ και εκεί πρέπει να αναζητηθούν τα αίτια και όχι αποκλειστικά και μόνο στον διεθνή παράγοντα. Τα βρετανικά διεθνοπολιτικά συμφέροντα προσδιόρισαν αλλά δεν καθόρισαν υπερβατολογικά την εμφυλιοπολεμική εξέλιξη.¹⁰² Μάλιστα, απουσιάζει μια εμπειριστατωμένη απάντηση στο γιατί ακόμα και τα κεντρικά, δημοκρατικά, κόμματα έσπενσαν πεισματικά να ανταποκριθούν στα βρετανικά συμφέροντα και κατέστη δυνατόν τα συμφέροντα αυτά να αποκτήσουν μια τέτοια δυναμική. Αλλά και οι Αμερικανοί αργότερα δεν επιβλήθηκαν έναντι μιας αποικιοκρατούμενης χώρας –μάλιστα δεν έστειλαν καν στρατεύματα– αλλά τη μετέτρεψαν σε κατ' ουσίαν προτεκτοράτο ακριβώς επειδή αυτό αποτέλεσε στρατηγική επιλογή της ελληνικής αστικής τάξης έναντι των αντιπάλων της.¹⁰³

Να σημειωθεί ότι στο πλαίσιο των θεωριών της εξάρτησης κινείται και η λογική που αποδίδει τα πάντα στη Σοβιετική Ένωση, που υποτίθεται ότι χρησιμοποιούσε το ΕΑΜ.¹⁰⁴ Ωστόσο, την περίοδο αυτή η Σοβιετική Ένωση αρνούνταν οποιαδήποτε εμπλοκή στην παγκόσμια σκηνή,¹⁰⁵ πέραν των στενών εθνικών συμφερόντων της, όπως απέδειξε η αυτοδιάλυση της Γ' Διεθνούς στα μέσα του 1943, με μόνες αναλαμπές τις μεταπολεμικές απόπειρες να παρέμβει στην αναδιάρθρωση των σφαιρών επιρροής στην Ασία (τα γεγονότα σε σχέση με το Ιράν τον Φεβρουάριο του 1946). Ήταν μια στρατηγική που στην ουσία είχε δρομολογηθεί ήδη από το 1939, με τη μορφή του «μη αναπόδραστο του πολέμων» ανάμεσα στα δύο γεωπολιτικά στρατόπεδα στη βάση όρων ειρηνικής συνύπαρξης¹⁰⁶ και στη λογική ότι στο στάδιο αυτό η πολιτική της ΕΣΣΔ έπαινε να αποτελεί έστω και στο ελάχιστο το εφιαλτήριο της διεθνούς επανάστασης, στο πλαίσιο της στρατηγικής της υπεράσπισης του σοσιαλισμού «σε μία και μόνη χώρα», αποφεύγοντας προστριβές που θα μπορούσαν να οξύνουν τις σχέσεις της με τις άλλες μεγάλες δυνάμεις.¹⁰⁷ Έτσι, δεν αποδίδεται σημασία στο γεγονός ότι η ΕΣΣΔ δεν αναγνώρισε την κυβέρνηση των βουινών, εκδήλωσε ένα εξαιρετικά περιορισμένο ενδιαφέρον για τα γεγονότα στη Μέση Ανατολή το 1943-1944 (δεν ανταποκρίθηκε ούτε στις εκκλήσεις για απλή μεσολάβηση κατά τη διάρκεια των κινημάτων), ζητούσε από τους Βρετανούς πληροφορίες για τις ελληνικές αντιπαλότητες, απέφυγε κάθε επαφή με το ΚΚΕ,

έστειλε μόνο προς το τέλος του πολέμου μια αντιπροσωπεία υπό τον ταγματάρχη Ποπώφ στο βουνό, που επέδειξε υποτιμητική συμπεριφορά, συμφώνησε πλήρως με τον Τσώρτσιλ στις σφαίρες επιρροής τον Οκτώβριο του 1944, υπέδειξε μέσω του Δημητρώφ ειρήνευση κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών, απέφυγε κάθε επαφή με τον Ζαχαριάδη το 1945-1946, διατήρησε μια λογική ευέλικτης ηθικής κυρίως συμπαράστασης και υπόγειας ευχολογικής ανταπόκρισης έναντι του ΔΣΕ,¹⁰⁸ που χρησιμοποιήθηκε αρκούτως στην αντίθεση Στάλιν-Τίτο,¹⁰⁹ και δεν αναγνώρισε ποτέ τη προσωρινή κυβέρνηση των βουνών.¹¹⁰

Σχηματικά, οφείλει κανείς για ένα επαρκές «σχήμα» ανάγνωσης να αντιμετωπίζει τα πολιτικά ζητήματα ως σχέσεις εκπροσώπησης και να αναλύει τις πολιτικές ως συναρθρώσεις τέτοιων συμφερόντων, να τα προσεγγίζει στη βάση της δυναμικής των μαζών, των πολιτικών αντιθέσεων και των στρατηγικών ηγεμονίας και όχι των απομονωμένων γεγονότων ή των συνωμοσιών των ηγεσιών. Παράλληλα, να προβαίνει σε περιοδολογήσεις και να διακρίνει τις πραγματικές διαφορές μεταξύ των φάσεων σε σχέση με τις διαδικασίες συνάρθρωσης-αποδιάρθρωσης κοινωνικών μετώπων. Μόνο έτσι θα μπορούσε να «δει» τον Εμφύλιο ως ταξικές πολιτικές, ως κρίση σχέσεων εκπροσώπησης, ως απόρροια διαπάλης διεθνοπολιτικών μετώπων και ως υπόθεση των μαζών, δυνάμει δεδομένων μορφών οικονομικής συγκρότησης, ταξικής σύνθεσης και πολιτικών δομών.

Σημειώσεις

1. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι εαμογενείς δυνάμεις το 1950-52 καθόριζαν την πολιτική σκηνή και δημιουργούσαν κυβερνητικές πλειοψηφίες. Βλ. και Μ. Λυμπεράτος, «ΕΑΜ και ΕΔΑ, Σχέσεις συνέχειας και τομής», *Σύγχρονα Θέματα*, 83, 85-93.
2. Α. Λιάκος, «Αντάρτες και συμμορίτες στα ακαδημαϊκά αμφιθέατρα», στο Χ. Φλάσιερ (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο*, Αθήνα 2003, 25-27.
3. E. H. Carr, *What is History?*, London 2001, 2-4.
4. Όπως παρατηρεί ο L. Goldmann, ακόμη και η πιο απλή απαρίθμηση, η χωρίς κανένα σχόλιο παράθεση «γεγονότων», είναι ήδη μια ερμηνεία. L. Goldmann, *Εισαγωγή στον Λούκατς και στον Χάιντεγκερ*, Αθήνα 1975, 25-27.
5. Ο Μ. Perry γράφει ότι ακόμα και «νέα» ρεύματα, όπως ο μεταμοντερνισμός, ρέπουν προς τις «συνέχειες», *Marxism and History*, New York 2002, 133.
6. Για το θέμα βλ. Μ. Λυμπεράτος, «Η έννοια του ιστορικού χρόνου και οι προσεγγίσεις της ιστορίας του Εμφυλίου Πολέμου», *Μνήμων*, 27, 181-203.
7. Όπως σημειώνει ο Σπ. Ασόραχάς, μόνο πολύ πρόσφατα με εργασίες του τύπου του Φ. Ηλιού κατέστη σαφές ότι το ΚΚΕ δεν είχε επαναστατικό προσανατολισμό το 1944-1947, Σπ. Ασόραχάς, «Προεισαγωγικά», στο *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος, Οκτώ Ομιλίες για το βιβλίο του Φ. Ηλιού*, Αθήνα 2005, 10-11.
8. Βλ. παρατηρήσεις Φ. Ηλιού στο *Δεκέμβρης του 1944* (επιμ. Γρ. Φαρακός), Αθήνα 1995, 245.
9. Είναι η κατηγορία που απέδωσε στον Σιάντο μετεμφυλιακά ο Ζαχαριάδης, Πόρισμα της Επιτροπής, 13 Οκτωβρίου 1950, *Η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ*, Αύγουστος 1951, 301-303.
10. Αυτής της κατηγορίας εργασίες είναι των Β. Κόντη-Σπ. Σφέτσα, *Εμφύλιος Πόλεμος, Έγγραφα από τα Γιουγκοσλαβικά και Βουλγαρικά Αρχεία*, Θεσσαλονίκη 2000.
11. Παραδείγματα τέτοιων βιογραφιών είναι των Δ. Ζαφειρόπουλου, *Ο Αντιστασιακός Αγών*, Αθήνα 1956, Χρ. Μαντά, *Πώς Εφτάσαμεν εις τας Μάχας του Γράμμου και του Βίτσι*, Αθήνα 1950, Αλ. Νάτσινα, *Ανταρτοπόλεμος*, Αθήνα 1950, Θρ. Τσακαλώτου, *Σαράντα Χρόνια Στρατιώτης της Ελλάδας*, Αθήνα 1960, κλπ.
12. Τα κείμενα αυτά, που αποτελούσαν ως επί το πλείστον απομνημονεύματα, είχαν υποστεί το έλεγχο της λογοκρισίας του Φόρεϊν Όφισ. Ιδιαίτερες είναι οι περιπτώσεις του ταξίαρχου E. Myers, του οποίου τα χειρόγρα-

φα του βιβλίου γάθηκαν όταν τα υπέβαλε για έγκριση το 1945, ή του πρώην πρέσβη της Μ. Βρετανίας στην Ελλάδα R. Leeper, τον οποίο η υπηρεσία τον ανάγκασε σε φραστικές αλλαγές όταν υπέβαλε το βιβλίο του για έγκριση. Για το θέμα βλ. Γ. Γιαννούλοπούλου, *Ο Μεταπολεμικός Κόσμος*, Αθήνα 1992, 250-253.

13. Μια εργασία που αντιμετωπίζει τα βρετανικά αρχεία ως πηγές με όρια, τα οποία προσδιορίζονται από τους συντάκτες τους, είναι του Π. Παπαστράτη, P. Papastraitis, *British Foreign Policy Towards Greece in the Second World War*, Cambridge 1984.

14. E. Carr, ο.π. σ. 10.

15. Βλ. και Η. Νικολακόπουλος, «Ένα Εξοχως Προτοποριακό Έγγραφο», στο *στο Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος, Οκτώ Ομιλίες για το βιβλίο του Φ. Ηλιού*, ό.π., 47.

16. Βλ., π.χ., G. Alexander, *The Prelude to the Truman Doctrine, British Policy in Greece*, Oxford 1982.

17. Για την αναγκαιότητα υπέρβασης της διπλωματικοπολιτικοστρατιωτικής ιστορίας και της ηρωολατρικής θεματολογίας του ιστορικού, Γ. Κόκκινος, *Από την Ιστορία στις Ιστορίες*, Αθήνα 1998, 235-238.

18. Είναι χαρακτηριστικό ότι το βιβλίο του J. Iatrides για τα Δεκεμβριανά, *Εξέγερση στην Αθήνα*, Αθήνα 1973, είχε ως υπότιτλο την εκδήλωση του «κομμουνιστικού δεύτερου γύρου».

19. Ακόμη και η αντικειμενικότητα είναι, όπως υπογραμμίζει ο P. Bourdieu, κοινωνικό προϊόν και εξαρτάται από τις προϋποθέσεις που έχουν γίνει αποδεκτές στα όρια του εκάστοτε επιστημονικού πεδίου. P. Bourdieu, *Science of Science and Reflexibility*, Chicago 2004, 71.

20. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η επανεκτίμηση του Ι. Χόνδρου για την Αντίσταση, Ι. Χόνδρος, «Η ελληνική Αντίσταση 1941-1944», στο *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950, Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα 1984, 69-83.

21. Όπως υπογραμμίζει ο G. Bachelard, ακόμα και στη φυσική το ίδιο το πείραμα διενεργείται «καλά» μόνο αν προηγείται μια μελέτη γι' αυτό βαισιζόμενη σε μια ολοκληρωμένη θεωρία, G. Bachelard, *Το Νέο Επιστημονικό Πνεύμα*, Ηράκλειο 2000, 10.

22. Ωστόσο, όλα τα «γεγονότα» αποτέλεσαν αντικείμενο μελέτης ξεκινώντας πάντα από μια θεωρία. Γ. Λούκατος, *Ιστορία και Ταξική Συνείδηση*, Αθήνα 2001, 68.

23. Κατά τον Θ. Βέικο, η αφέλεια που προδίδει η θεωρία «αφήστε τα γεγονότα να μιλήσουν» οφείλεται στην ασυνείδητη εξιδανίκευση των γεγονότων αυτών, Θ. Βέικος, *Θεωρία και Μεθοδολογία της Ιστορίας*, Αθήνα 1987, 163.

24. Ακόμα και δέκα χρόνια μετά τη μεταπολίτευση δεν είχαν ανοίξει οι ακαδημαϊκοί χώροι στα ζητήματα του Εμφυλίου και το πρώτο συνέδριο που έγινε στην Ελλάδα το 1984 για την περίοδο αυτή εξείρεσε τον Εμφύλιο. Βλ. και Χ. Φλάισερ, «Μνήμες και Αναμνήσεις», στο *Η Ελλάδα 1936-49*, ό.π., 11-13.

25. Σύμφωνα με τον Α. Μπαλάτ, η παρουσία της ιδεολογίας είναι «εγγενής στο εσωτερικό του επιστημονικού εννοιολογικού συστήματος». Α. Μπαλάτ, *Επιστημολογικά, Μια Εισαγωγή στην Επιστημολογία του Αλτουσέρ*, Αθήνα 1990, 74-75.

26. Από τις εξαιρέσεις, L. Baerentzen, «Η λαϊκή υποστήριξη του ΕΑΜ στο τέλος της Κατοχής», *Μνήμων*, 9.

27. FO 371/58675, R 2628. Leeper to FO, 19 Φεβρουαρίου 1946.

28. Για την αναγκαιότητα επέκτασης του ιστορικού πεδίου βλ. και Ν. Σβορώνος, «Τα κύρια προβλήματα της περιόδου 1940-1950», στο *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950*, ό.π., 21-38.

29. Για τα θέματα αυτά, Μ. Λυμπεράτος, *Στα Πρόθυρα του Εμφυλίου Πολέμου, Από τα Δεκεμβριανά στις Εκλογές του 1946*, Αθήνα 2006, 33-53.

30. Η επισήμανση και στο άρθρο του Π. Βόγλη, «Ο Εμφύλιος και η Εποχή του», *Αιγή*, 13 Ιουλίου 2003.

31. Πρόκειται για τις μεταμοντέρνες θεωρίες που αποδίδουν σημασία στον συμβολικό λόγο, τη γλώσσα, τις «ταυτότητες» και ανακοινώνουν το τέλος της κοινωνικής ιστορίας, P. Joyce, «The End of Social History», *Social History*, 20, 73.

32. Η έννοια στο Α. Λιάκος, στο «Αντάρτες και συμμορίτες στα ακαδημαϊκά αμφιθέατρα», ό.π., 34-35.

33. Βλ. και Η. Νικολακόπουλος, «Η "Κόκκινη βία" και ο εξαγνισμός των δικολόγων», *Νέα*, 22 Μαΐου 2004.

34. Ν. Μαραντζίδης, Στ. Καλύβας, «Νέες τάσεις στη μελέτη της ιστορίας», *Νέα*, 20 Μαρτίου 2004.

35. Όπως σημειώνει ο Σ. Καλύβας, αναφερόμενος στην τρομοκρατία που ασκούσε στην Αργολίδα ένας Θ. Ζένγκος, γραμματέας του τοπικού ΚΚΕ, ο υπεργάλλων «ζήλος» του, αν και ατομική επιλογή, οφειλόταν στο ότι είχε ακολουθήσει τις οδηγίες του κόμματός του για την εξάλειψη της «αντίδρασης». Στ. Καλύβας, «Κόκκινη Τρομοκρατία, Η βία της Αριστεράς στην Κατοχή», στο Μ. Mazower (επιμ.), *Μετά τον Πόλεμο*, 182-183.

36. Μάλιστα, βάση αυτής της αντίληψης το να διακρίνεται η Κατοχή από τον Εμφύλιο ήταν απλώς αποτέλεσμα των πολιτικών συσχετισμών κατά τη μεταπολίτευση που «έξυγιαναν την αντίσταση, αποκαθαρίζοντάς την από τον εμφύλιο». Α. Λιάκος, «Ένας Πόλεμος που ξεκίνησε... μετά τον Πόλεμο», *Νέα*, 28 Αυγούστου 2004.

37. Όπως, π.χ., με το βιβλίο του Μ. Ελευθερίου, *Η γυναίκα που πέθανε δύο φορές*, Αθήνα 2006, για το φόνο της Ελένης Παπαδάκη.

38. Αυτό ζήτησε επιτροπή των βρετανικών συνδικάτων τον Ιανουάριο του 1945 για να συνταχθεί μια «μιαύρη βίβλος» κατά του ΕΑΜ. Βλ. Trade Union Congress, *What We Saw in Greece o the TUC Delegation*, London 1946.

39. Υπάρχουν μια σειρά έργα μεταμοντέρνων Βρετανών ιστορικών που διαπραγματεύονται γλωσσικά την έννοια της «κοινωνικής τάξης» "as a discursive rather an ontological reality". G. Jones, *Languages of Class, Studies in English Working Class History*, Cambridge 1983, 2-10.

40. E. Hobsbawm, *On History*, London 2002, 269.

41. Έτσι, δικαιολογείται και το επιχείρημα της «νέας ιστορίας» ότι, π.χ., οι Σοβιετικοί δεν έπρεπε να δικάσουν στη Νυρεμβέργη γιατί και αυτοί διέπραξαν εγκλήματα και άσκησαν βία στις περιοχές που απελευθέρωσαν και έτσι οι δίκες εναντίον των Ναζί στο διεθνές δικαστήριο τις έκαναν να φαίνονται ως «άσκηση μιας αντιγεωμιανικής εκδικητικότητας» (:), T. Junt, *Postwar, A History of Europe since 1945*, London 2005, 54.

42. Η κοινωνία εξετάζεται από την οπτική γωνία ενός ανθρωπολόγου ως σημασιολογικά δίκτυα, G. Iggers, «Για τη γλωσσική στροφή στην ιστορική σκέψη και την ιστοριογραφία», *Θέσεις*, 60, 113.

43. Βλ. Κ. Σκορδούλης και Ευγ. Κολέζα, «Μεταμοντέρνος σχετικισμός και επιστημονική ορθολογικότητα», *Θέσεις*, 60, 96-97.

44. Όπως σημειώνει ο P. Bourdieu, η αγνόηση των αντικειμενικών αυτών σχέσεων οδηγεί στο να κατανοούμε όλα τα φαινόμενα σαν να ήταν ουσιαστικές ιδιότητες, προσδεμένες εκ φύσεως στα άτομα ή στις τάξεις ατόμων. P. Bourdieu, «Ο δομισμός και η θεωρία της κοινωνιολογικής γνώσης», στο *Η Επιστημολογία των Κοινωνικών Επισημών*, Αθήνα 1995, 417.

45. Αρχαίοι από αυτούς βγήκαν στο βουνό επειδή καταζητούνταν για ποινικά κολάσιμες πράξεις και ιδίως κλοπές (Καρανάσιος, Τουτζέρογλου, Μπεγλιβανίδης, Σαφηριανίδης κλπ.). Βλ. και Β. Καλογριάς, «Ενοπλες ομάδες στην περιοχή μεταξύ Στρυμόνας και Αξιού», στο Ν. Μαραντζίδης (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι*, Αθήνα 2005, 129-130.

46. Στ. Δορδανάς, «Αντικομμουνιστές οπλαρχηγοί στη γερμανοκρατούμενη Κεντρική Μακεδονία» στο *Οι άλλοι καπετάνιοι*, ό.π., 107.

47. Τ. Βουρνάς, *Αιγή*, 27 Μαΐου 1982.

48. Κατά τον T. Parsons, τον θεωρητικό εμπνευστή των ερμηνειών αυτών, ο πολιτισμός αποτελεί το κατέξοχη αντικειμενο προσανατολισμού των δρώντων υποκειμένων. Βλ. και Ν. Timasheff και G. Theodorson, *Ιστορία κοινωνιολογικών θεωριών*, Αθήνα 1980, 434-439.

49. Οι μεταμοντερνιστές, επηρεασμένοι από τα γεγονότα μετά το 1989, ταυτίζουν την κοινωνική ιστορία με το μαρξισμό, που κατά την εκτίμησή τους ηττήθηκε, και τον τελευταίο με το σταλινισμό. Βλ. και M. Peitay, ό.π., 131.

50. Στα νέα αυτά πεδία κινούνται και οι μεταμαρξιστές που ανακαλύπτουν έναν πλουραλισμό εκεί που οι ταξικές αναλύσεις είχαν υποτιθέσει τελεματωθεί. Βλ. και S. Sim, *Postmarxism, A Reader*, Edimburg 1998, 2 κ.ε.

51. Η διεπιστημονικότητα είναι το κριτήριο της αντικειμενικότητας των προσεγγίσεων κατά τον Popper, K. Popper, *The Open Society and Its Enemies*, Vol 2, 245. Ωστόσο για κάποιες απόψεις (π.χ. Καλύβας) αυτό σημαίνει τη συνδρομή λογοτεχνίας του τύπου *Ελένη και Ορθοκωστά*, Ν. Πανουργιά, «Ο Άγιος Βελουχιώτης και οι άμοιροι ταγματσοφιλίτες», *Νέα*, 2 Οκτωβρίου 2004.

52. Βλ. και Α. Γεωργούλας, «Οι συλλογικές οντότητες του κοινοσυνδικαλισμού», *Θέσεις*, 83, 69-81. Όπως σημειώνει ο Α. Λιάκος, πρόκειται για μεγάλες διεθνείς ανακατατάξεις της δημόσιας ιστορίας και μνήμης μετά τον Ψυχρό Πόλεμο, Α. Λιάκος, «Προς μια μετα-Αντιστασιακή Ευρώπη», *Νέα*, 4 Σεπτεμβρίου 2004.

53. Πρόκειται για τη γνωστή γλωσσική στροφή που αποδίδει στη γλώσσα μια δυνατότητα αυτόνομης κατασκευής της πραγματικότητας. M. Jay, "Should Intellectual History Take a Linguistic Turn", στο D. LaCapra, S. Kaplan, *Modern European Intellectual History*, Ithaka 1982, 86-110.

54. G. Iggers, ό.π., 111.

55. Με βάση τις απόψεις των Β. Latour και S. Woolgar τα επιστημονικά γεγονότα κατασκευάζονται στο εργαστήριο, κάτω από καθοδηγούμενες δραστηριότητες. Κ. Σκορδούλης και Ευγ. Κολέζα, ό.π., 101-102.

56. Πρόκειται, όπως παρατηρεί ο Γ. Μαργαρίτης, για τη λογική ότι τα 29 θύματα που προκάλεσε ο ΕΛΑΣ μεταξύ Νοεμβρίου 1943 και Μαρτίου 1944, την εποχή που εγκαταστάθηκαν τα Τάγματα Ασφαλείας στην Πελοπόννησο, δικαιώνουν τις μαζικές εκτελέσεις πατριωτών στην περιοχή. Γ. Μαργαρίτης, «Όταν η μελέτη της ιστορίας γίνεται... κουτσομπολιό», *Νέα*, 5 Ιουνίου 2004.

57. Τέτοιου τύπου προσεγγίσεις, ως επί το πλείστον, ήταν των C. Woodhouse, *Το Μήλο της Εριδος*, Αθήνα 1976, E. Myers, *Η Ελληνική Περίπλοκη*, Αθήνα 1975, G. Chandler, *The Divided Land, An Anglo-Greek Tragedy*, London 1959, Γ. Ιατρίδη, *Εξέγερση στην Αθήνα*, ό.π., κλπ.

58. Εξάιρεση αποτελεί η εργασία του Τ. Κωστόπουλου, *Αυτολογοκριμένη μνήμη*, Αθήνα 2005.
59. Όπως επισημάνει ο Γ. Μαργαρίτης, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι τα Τάγματα Ασφαλείας δρούσαν υπό τις διαταγές των Ναζί, «Για την αναταλαίωση των παλιών μύθων», *Νέα*, 9 Απριλίου 2004.
60. Για τις δυσκολίες είχαν συνταχθεί εκθέσεις από τις ίδιες τις μεραρχίες του ΕΛΑΣ, Αρχείο ΚΚΕ, κοινί 493, φ. 30/1/51, ΕΛΑΣ, ΓΣ, Επιτελικό Γραφείο ΙΙΙ, Διαταγή (Γ. Σιάντος-Δ. Πετρούλακης), αρ. ΑΠ 204, 21 Σεπτεμβρίου 1943.
61. Ο ΕΛΑΣ κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες να συγκροτήσει μηχανισμό στρατοδικείων και μάλιστα σε επίπεδο μεραρχίας και πάνω, προκειμένου να αποφευχθούν οι υπερβάσεις, Αρχείο ΚΚΕ, κοινί 493, φ. 30/1/55, ΓΣ του ΕΛΑΣ, αρ. ΕΠΕ 1836, 16 Δεκεμβρίου 1943.
62. E. Hobsbawm, *On History*, ό.π., 272-274.
63. Την ιδέα αυτή αποδίδει και στον Φ. Ηλιού ο Β. Κρεμμυδάς, «Αρχεία και Πραγματικότητα», στο *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος, Οκτώ Ομιλίες για το βιβλίο του Φ. Ηλιού*, ό.π., 24 και 27.
64. Θ. Βαλτινός, *Ορθοκωστά*, Αθήνα 2003.
65. Το ερμηνευτικό σχήμα που παρουσιάζει το ΕΑΜ και το ΚΚΕ ως έναν μηχανισμό απόλυτα συμπαγή, χωρίς εσωτερικές αντιθέσεις, προσκόμματα και αλληλοσυγκρουόμενες στρατηγικές είναι υπαρκτό και στο Μ. Mazower, «Κανένας από τους μύθους δεν αντέχουν πλέον», *Νέα*, 20 Μαρτίου 2004.
66. Μ. Λυμπεράτος, *Στα Πρόθυρα του Εμφύλιου Πολέμου*, ό.π., 147-178.
67. Το 1948 ο Βαφειάδης κατηγορήσε τον Ζαχαριάδη για έλλειψη πίστης στον λαϊκό αγώνα και δημιουργία του Δημοκρατικού Στρατού απλώς για να εκφιαστεί η αστική κυβέρνηση να προχωρήσει σε συμβιβασμούς. «Η Οπορουνιστική Πλατφόρμα του Μάρκου Βαφειάδη», *Νέος Κόσμος*, χρ. Β, 8 (26), Αυγούστος 1950.
68. Ο Φ. Ηλιού σημειώνει ότι «οι περίπλοκες διαδρομές των αγωνιστών του ελληνικού κομμουνιστικού κόμματος δεν είναι φτιαγμένες με αθωότητα. Οι αγώνες στους οποίους είχαν εθελοντικά εμπλακεί ήταν σκληροί και ανελέητοι [...] και συχνά γίνονταν και οι ίδιοι ανελέητοι και απέναντι σε συντρόφους τους», Φ. Ηλιού, «Εισαγωγή», στο Στ. Κασμάτης, *Οι Παράνομοι*, Αθήνα 1997, 10.
69. Βλ. και Δ. Χαριτόπουλος, *Αρης, Ο αρχηγός των ατάκτων*, Αθήνα 2003 (να σημειωθεί ότι ο Βελουζιώτης μόνο άτακτους δεν ήθελε τους ελασίτες).
70. Είναι χαρακτηριστικό ότι την ίδια πολιτική σε σχέση με τους αγρότες ακολούθησε ο Ζαχαριάδης και στην περίπτωση του παλλαϊκού μετώπου το 1935-36, την εποχή της πλέον διαλλακτικής στρατηγικής του ΚΚΕ του Μεσοπολέμου που οδήγησε στο Σύμφωνο Σοφούλη-Σκλάβινα.
71. Μ. Λυμπεράτος, *Στα Πρόθυρα του Εμφύλιου Πολέμου*, ό.π., 132-135.
72. Ήταν το κύριο πρόβλημα που προστάθηκε να αντιμετωπίσει ο Ζαχαριάδης στέλνοντας τον Μάρκο Βαφειάδη στο βουνό το καλοκαίρι του 1946. Ο Smith, «A Turning Point in the Greek Civil War, The meeting between Zachariades and Markos», *Scandinavian Studies in Modern Greek*, 3, 35-45.
73. Να σημειωθεί ότι οι όροι που το ΚΚΕ και ο ΔΣΕ έβηταν προκειμένου να σταματήσει ο Εμφύλιος δεν αφορούσαν παρά την επάνοδο στο πολιτικό καθεστώς της προ των εκλογών του 1946 περιόδου. Έτσι, στις 4 Ιουλίου 1947, η ΚΕ του ΕΑΜ υπέβαλε υπόμνημα στον πρόεδρο της κυβέρνησης Μάξιμο, ώστε να σταματήσει πάραυτα η σύγκρουση και να επαναληφθούν οι εκλογές. Γενικά Αρχεία του Κράτους, Αρχείο Τσουδερού, φ. Ε 47, Υπόμνημα ΚΕ του ΕΑΜ προς Μάξιμο, Αθήνα 4 Ιουλίου 1947, Παράρτημα. Ακόμα και κατά την εποχή που προετοιμάζε το σχέδιο «Λίμνες» το ΚΚΕ προέβαινε σε συνεχής επαφές με τον Σοφούλη και τον Μάξιμο για εξεύρεση πολιτικής λύσης. Βλ. και Θ. Σφήρας, *Αντί*, 694-695, 65-68. Αντίστοιχες επικοινωνίες υπήρξαν στις 13 Σεπτεμβρίου 1947, όταν επιτροπή του ΕΑΜ επισκέφθηκε τον Σοφούλη και ζήτησε αποκατάσταση των συνταγματικών ελευθεριών και επάνοδο των εξοριστών για να σταματήσει αμέσως ο Εμφύλιος, αίτημα που απερρίχθη. Νέα προσφορά έγινε στις 29 Ιανουαρίου 1948, Υπόμνημα του Κόμματος των Αριστερών Φιλελευθέρων προς την κυβέρνηση. ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, φ. Ε 49. Όπως και στις 3 Απριλίου 1948, όταν το ίδιο το ΚΚΕ ζήτησε κατάπαυση του πυρός με όρους μια δημοκρατική κυβέρνηση –όχι αναγκαστικά με τη συμμετοχή του ΕΑΜ– και τη διεξαγωγή εκλογών. ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, φ. 47, Προτάσεις διά την Κατάπαυση της Αιματοχυσίας, 3 Απριλίου 1948.
74. Μ. Λυμπεράτος, *Στα Πρόθυρα του Εμφύλιου Πολέμου*, ό.π., 587-612.
75. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της προσέγγισης της μορφής αυτής είναι το βιβλίο του D. Eudes, *Οι Καπετάνιοι*, Αθήνα 1974.
76. Χαρακτηριστικό παράδειγμα οι «πρωτοβουλίες» εναντίον αντιπάλων κατά τη διάρκεια της Κατοχής, όπως παραδείγματος χάριν σε σχέση με τη δολοφονία Ψαφρού. Το ΓΣ του ΕΛΑΣ προσπάθησε συχνά-πικνά να απολογηθεί για την αδυναμία του να ελέγξει τα κατώτερα στελέχη. Αρχείο ΚΚΕ, κοινί 493, φ. 30/1/131, ΕΛΑΣ, ΓΣ, Επιτ. Γραφ. ΙΙα-ΙΙΙ, αρ. πρωτ. 4122, Εκθέσεις Συμπληρωματική του υπ. αριθμ. 40/2 Μαΐου 1944 ανακοινωθέν-

ντος, 14 Μαΐου 1944, υπογραφή Ν. Πατασταματιάδης, και Ανακοινωθέν του ΓΣ του ΕΛΑΣ, αρ. ΕΠΕ 860, 2 Μαΐου 1944, στο Σ. Σαράφης, *Ο ΕΛΑΣ*, Αθήνα 1982, 285.

77. Αυτό θα μπορούσε να συνιστά μια βάση επιστημονικής συζήτησης σε σχέση με αυτό που διαπιστώνει ο Μ. Mazower ως αναπάντητο ερώτημα, ακόμα και σήμερα, σε σχέση με τα αίτια και τη σημασία των Δεκεμβριανών. Μ. Mazower (επιμ.), *Μετά τον Πόλεμο*, ό.π., 14.

78. Μ. Λυμπεράτος, *Στα Πρόθρανα του Εμφυλίου Πολέμου*, ό.π., 88-100.

79. Ό.π., 60-74.

80. Να σημειωθεί ότι κατά τη διάρκεια των εργασιών της 6ης Ολομέλειας του ΚΚΕ τον Μάρτιο-Απρίλιο του 1956, η οποία καταδίκασε την πολιτική Ζαχαριάδη την περίοδο 1945-1955, αναφέρθηκε ότι από τη 2η Ολομέλεια (Φεβρουάριος 1946) και για ένα διάστημα 16 μηνών οι κομματικές οργανώσεις δεν είχαν σαφή προσανατολισμό για το τι θα κάνουν. Γράμμα της ΚΕ του ΚΚΕ, Απρίλιος 1956, *Η Διάσπαση του ΚΚΕ* (επιμ. Π. Δημητρίου), Α. 53.

81. Στην ουσία μόνο η επέκταση των συγκρούσεων από την πλευρά του κυβερνητικού στρατού μαζικοποίησε τον ΔΣΕ. Αντίθετα, πριν από το σχέδιο «Τέρμινους», η κυβέρνηση υπολόγιζε σε περίπου 1.500 άτομα τους μαχητές, διάσπαρτους σε όλη της επικράτεια. Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Το Πρώτο Έτος του Αντισημμοριακού Αγώνος*, Αθήνα 1949, 234-235.

82. Β. Κόντης, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ΙΣΤ, Αθήνα 2000, 117.

83. Β. Κόντης, *Η Αγγλοαμερικανική Πολιτική και το Ελληνικό Πρόβλημα*, Θεσσαλονίκη 1986, 137-140.

84. Στις 24 Απριλίου ο ίδιος ο πρωθυπουργός Μάξιμος είχε ζητήσει από την Αριστερά να υποβάλει τις προτάσεις της ώστε να σταματήσει ο Εμφύλιος. Ο Μ. Κύρκος υπέβαλε εξ ονόματος του ΕΑΜ υπόμνημα με τους εαμικούς όρους, ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, Ε 55, Υπόμνημα ΕΑΜ προς Μάξιμο, 24 Απριλίου 1947.

85. Γ. Μαλιτζός-Τζουμερκιώτης, *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας*, Αθήνα 1984, 86.

86. Σπ. Ασδραχάς, «Προεισαγωγικά», στο *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος, Οκτώ Ομιλίες για το βιβλίο του Φ. Ηλιού*, ό.π., 11.

87. Στη θεωρία του επαναστατικού ρομαντισμού θα πρέπει να αντιτάξει κανείς το γεγονός ότι η πολιτική της ηγεσίας του ΚΚΕ όλο το προηγούμενο διάστημα θεωρούσε αδύνατο να υπάρχουν επαναστατικές διαθέσιμότητες σε μια περίοδο που ο λαός έβγαινε από έναν καταστροφικό πόλεμο. Επομένως, είναι ιδιαίτερα δύσκολο να ευσταθεί η άποψη ότι ξαφνικά επήλθε μια τέτοια μεταστροφή που παρέκαμψε ένα τόσο κεφαλαίως ζήτημα, παρότι ο Φ. Ηλιού φαίνεται να υιοθετεί, ως έναν βαθμό, κάτι τέτοιο. Φ. Ηλιού, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος, Η Εμπλοκή του ΚΚΕ*, Αθήνα 2004, 14.

88. Για την κινητικότητα και από τις δυο πλευρές για επίτευξη συμβιβασμού το καλοκαίρι του 1948, βλ. και Σ. Γρηγοριάδης, *Δεκέμβριος-Εμφύλιος 1944-1949*, Αθήνα 1984, 380-383. Να σημειωθεί ότι την ίδια στιγμή στο ΚΚΕ δεν έκρυβαν την ικανοποίησή τους, θεωρώντας ότι η ομαλοποίηση ήταν επικτή, δεδομένου ότι οι Φιλελευθέροι στην πλειοψηφία τους ήταν, κατά τις πληροφορίες του ΚΚΕ, υπέρ της ομαλοποίησης, όπως και αρκετοί βουλευτές των Λαϊκών (Θ. Μπουκουβάλας, Κ. Τζιτζικώστας, Δ. Βασιλικός) αλλά και οι πλειοψηφίες των δικηγόρων και των επιστημονικών συλλόγων της χώρας. Αρχείο ΚΚΕ, κοντί 409, φ. 62/162, Γραφείο Περιοχής Μακεδονίας του ΚΚΕ στο Πολιτικό Γραφείο, 21 Οκτωβρίου 1946, ΑΣΚΙ.

89. Είναι απολύτως σωστή η εκτίμηση του Β. Παναγιωτόπουλου ότι η μεγάλη προσφορά του σχήματος ερημνείας του Φ. Ηλιού για τον Εμφύλιο ήταν η καθημερινή πολιτική πραγματικότητα που υπεριοχέει των προθέσεων. Β. Παναγιωτόπουλος, «Ένα Ιστοριογραφικό Τόλμημα», στο *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος, Οκτώ Ομιλίες για το βιβλίο του Φ. Ηλιού*, ό.π., 60-61.

90. Φ. Ηλιού, ό.π. σ. 176.

91. Είναι χαρακτηριστικός ο διαταγμός ορισμένων ιστορικών να καταδείξουν με σαφήνεια ότι το ΚΚΕ δεν ενεπλάκη στον Εμφύλιο δυνάμει και ενός επαναστατικού προσανατολισμού. Π.χ., ο Θ. Σφήρας στο βιβλίο του *Πόλεμος και Ειρήνη στην Στρατηγική του ΚΚΕ*, Αθήνα 2001, γράφει: «Στις 12-15 Φεβρουαρίου 1946 η 2η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ κατέληξε σε μια πολιτική απόφαση για στρατιωτική δράση (:), η οποία αρχικά θα είχε αμυντικό και διαπραγματευτικό χαρακτήρα και θα εξελισσόταν σε επιθετική (:), μόνο εάν η αναζήτηση συμβιβασμού αποτύγχανε», σ. 65-66.

92. Όπως πολύ σωστά σημειώνει ο Α. Ελεφάντης, δεν υπάρχει μια τέτοια στρατηγική ούτε μια προειλημμένη απόφαση. Α. Ελεφάντης, «Το Τρελό Καράβι», στο *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος, Οκτώ Ομιλίες για το βιβλίο του Φ. Ηλιού*, ό.π., 219-220.

93. Να σημειωθεί ότι ελάχιστες ήταν οι εργασίες σε σχέση με το πώς, π.χ., ανασυγκροτήθηκε η κυρίαρχη ιδεολογία και «εκαθαρίστηκαν» μεταπολεμικά οι ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους. Εξάιρεση αποτελούν οι εργα-

οιες του Π. Πατασφράτη, «Η Εκκαθάριση του Πανεπιστημίου μετά την Απελευθέρωση», στο Μ. Mazower (επιμ.), *Μετά τον Πόλεμο*, ό.π., 73-84.

94. Μ. Λιμπενράτος, *Στα Πρόθυρα του Εμφύλιου Πολέμου*, ό.π., 195-215.

95. Όπως σημειώνει ο Ν. Σβορώνος, «είναι θεμιτό και αναγκαίο για τον ιστορικό, σε μια πρώτη προσέγγιση, να θεωρήσει ως βάση του το εξωτερικό αυτό φαινόμενο [...] υπό την προϋπόθεση ότι θα έχει πλήρη συνείδηση πως περιγράφει επιφανόμενα, οι γενεσιουργές αιτίες των οποίων βρίσκονται σε άλλα επίπεδα και πρώτα από όλα στις ίδιες τις δομές της ελληνικής κοινωνίας». Ν. Σβορώνος, «Τα κύρια προβλήματα της περιόδου», ό.π., 22.

96. Η ερμηνεία αυτή συμπληρωνόταν στην επισήμανση της επίσημης ιστορίας του ΚΚΕ ότι ο Εμφύλιος προετοιμάστηκε και επιβλήθηκε από τον διεθνή ιμπεριαλισμό και την ντόπια ολιγαρχία, στο *Σύντομη Ιστορία του ΚΚΕ, Μέρος Α, 1918-1949*, Αθήνα 1988.

97. Όπως γράφει ο Γ. Μηλιός, οι εθνικές σχέσεις έχουν πάντα την προτεραιότητα έναντι των διεθνών και μόνο μέσω των εγγύχρων συσχετισμών λειτουργούν οι ενδεχόμενες «εξαρτήσεις». Γ. Μηλιός, *Ο Ελληνικός Κοινωνικός Σχηματισμός*, Αθήνα 1988, 74-83 και 151-153.

98. Για τη ζήτηση αυτο βλ. Ν. Πουλαντζάς, *Η Κρίση των Δικτατοριών*, Αθήνα 2006, 18-22.

99. Όπως σημειώνει ο Α. Ελεφάντης, αυτό που λέμε ιμπεριαλιστική εξάρτηση της χώρας δεν είναι παρά μια συμμαχία ελληνικών και ξένων δυνάμεων, όπου οι Έλληνες ήταν το αδύνατο τμήμα της συμμαχίας, όχι επειδή ήταν ξενονικότητα πλιόνια αλλά επειδή η Αριστερά τους είχε αφαιρέσει τη λαϊκή «αγκυρωση». Α. Ελεφάντης *Το «Τρελό Καράβι»*, ό.π., 19.

100. Το ότι οι Βρετανοί, όπως σημειώνει ο Θ. Σφήκας, κατά καιρούς υποχρεώθηκαν να πάρουν ονσιαστικά στα χέρια τους τον έλεγχο της χώρας δεν αφορά την επιβολή τους με την έννοια μιας δύναμης κατοχής ή με την έννοια της προσάρτησης αλλά την παροχή πλαισίωσης προς τους Έλληνες αστούς πολιτικούς βλ. Θ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο Εμφύλιος Πόλεμος*, Αθήνα 1997, 16.

101. Η ίδια η κρίση του Λαϊκού Κόμματος επέτεινε τη λογική της πόλωσης που προώθησε το κόμμα. Μ. Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του Εμφύλιου Πολέμου*, ό.π., 395-412.

102. Να σημειωθεί ότι στην εξάρτηση από τους Βρετανούς αντιστοιχεί και η εξάρτηση από τους Σοβιετικούς για το ΚΚΕ με τον ίδιο μεταφυσικό τρόπο. Η «συναισθηματική πρόοδεση» στη Μόσχα ήταν εκείνο που αθούσε το ΚΚΕ «εφαρμόσει μια πολιτική που θεωρούσαν ότι εξυπηρετεί καλύτερα τα σοβιετικά συμφέροντα στο βαλκανικό χώρο», Β. Κόντης-Σπ. Σφέτας, *Εμφύλιος Πόλεμος*, ό.π., 12.

103. Καθώς επίσης και του πλέγματος των αφανών δικτύων παράλληλης εξουσίας και ομάδων πίεσης που σε περιόδους κρίσης υποκαθιστούν τα κόμματα και τις κυβερνήσεις. Βλ. και Ν. Πουλαντζάς, *Φασισμός και Δικτατορία*, Αθήνα 2006, 81-82.

104. Τμήμα των Αμερικανών ιθυνόντων της εποχής αντιμετώπιζαν την «εξέγερση» στην Ελλάδα ως ένα στοιχείο-κλειδί στη σοβιετική επεκτατική πολιτική, J. Iatrides, «Perceptions of Soviet involvement in the Greek Civil War, 1945-1949», *Studies in the History of Greek Civil War*, Copenhagen 1987, 237.

105. Όπως σημειώνει ο Ε. Hobsbawm, σταθερά η ΕΣΣΔ αποθάρρυνε μεταπολεμικά την κατάληψη της εξουσίας από τα κομμουνιστικά κόμματα και προέτρεψε το 1945 τους Γιουγκοσλάβους κομμουνιστές να μην καταργήσουν τη μοναρχία, τους Βρετανούς να αντιταχθούν στη διάλυση της κυβερνήσεως συνασπισμού του Τσώφτσου και στις εκλογές που έφεραν τους Εργατικούς στην εξουσία, ενώ διέλυσε το ΚΚ των ΗΠΑ το 1944 για να μην προκαλεί εμπόδια στους συμμάχους της. Ε. Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων*, Αθήνα 1995, 219.

106. Ο Στάλιν πίστευε ότι, παρά τις προστριβές, θα επιτυγχάνονταν συμφωνίες με Βρετανούς και Αμερικανούς για όλα τα ζητήματα ενώ φοβόταν ότι μια οποιαδήποτε άκαιρη αντιπαλότητα θα καθυστερούσε το σχέδιο «Όβερλοντ» για τη διάνοξη του δεύτερου μετώπου. Η στρατηγική αυτή ανανεώθηκε και το 1944-45, όταν ο Στάλιν, μιλώντας στις 6 Νοεμβρίου 1944 στην Επιτροπή Αμύνης του ΚΚΣΕ, εξέφρασε την πεποίθηση ότι υπήρχε ταυτότητα αντιλήψεων των Συμμάχων στα περισσότερα ζητήματα. Μάλιστα τον Ιανουάριο του 1945 προχώρησε σε αναγνώριση της Συμφωνίας Τίτο-Σούμπτασις στη Γιουγκοσλαβία, όπως ζητούσαν οι Βρετανοί, και τήρησε τις συμφωνίες του Κεμπέκ για τις ζώνες κατοχής του Βερολίνου. Βλ. και L. Aragon, *Ιστορία της ΕΣΣΔ*, Β. Αθήνα χ.χ., 54, 83, 85.

107. Foreign Relations of USA, *Diplomatic Papers, 1947*, Washington DC, 1970, 469-480. Ο Στάλιν άσκησε πίεση και στους Γιουγκοσλάβους να σταματήσουν κάθε βοήθεια, Μ. Djilas, *Conversations with Stalin*, New York 1967, 178-180, Θ.Δ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και Εμφύλιος Πόλεμος*, ό.π., 403-408. Εξαιτίας των πιέσεων ο Δημητρώφ έμαθε στις 30 Μαΐου 1948 ότι οι Γιουγκοσλάβοι σταματούσαν τη βοήθεια και κάλεσε τον Ζαχαριάδη στο Βελιγράδι για να συζητηθεί εκ νέου το ζήτημα της βοήθειας με τους Γιουγκοσλάβους. Βλ. και Ι. Μπάεφ, *Μια Ματιά από τα Έξω, Ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Ελλάδα*, Αθήνα 1999, 169.

108. Ο Γ. Γιανουλόπουλος παρατηρεί ότι η έλλειψη ενδιαφέροντος από τον Στάλιν για το ΚΚΕ ήταν καθοριστικός παράγοντας ώστε οι Αμερικανοί να αποφασίσουν στρατιωτική λύση χωρίς διερεύνηση των ορίων ενός συμβιβασμού. Γ. Γιανουλόπουλος, ό.π., 270-271.

109. Βλ. και Ρ. Stavrakis, *Moscow and Greek Communism, 1944-1949*, Ithaca 1989, 170 κ.ε.

110. Βλ. και Φ. Ηλιού, ό.π., 267-270. Ούτε καν στην Κομμινφόρμ έγινε δεκτό το ΚΚΕ, παρά την παράκληση του τον Οκτώβριο του 1947, Αρχείο ΚΚΕ, Επιστολή ΚΚΕ προς Μπαράνοφ, 6 Οκτωβρίου 1947, ό.π., 241.

Jacop van Ruisdael, Εξοχικό σπίτι σε λόφο